

STUDIA W MAŁOPOLSKIEJ PROWINCJI REFORMATÓW
1623–1865
Część I

Wprowadzenie

Zakon Braci Mniejszych Ściślejszej Obserwy, zwanych reformatami, wyodrębnił się w drugiej połowie XVI w. z Zakonu Braci Mniejszych Obserwantów, nazywanych w Polsce bernardynami. Pozostali oni pod władzą wspólnego z obserwantami generała, mieli jednak odrębne prowincje i własnych prokuratorów generalnych¹. Obserwanci polscy w czasie tworzenia się ruchu reformatów przeżywali nadal swój złoty okres rozwoju. Otoczeni nimbem sławy, jaki pozostawił po sobie ich założyciel św. Jan Kapistran a potem inni zmarli w opinii świętości zakonnicy, jak Jan z Dukli, Władysław z Gielniowa i Szymon z Lipnicy – wsławieni walką z protestantyzmem, cieszyli się dużą popularnością. Możliwych protektorów mieli zarówno wśród władz kościelnych, jak również u króla i magnatów. Do roku 1628 tworzyli jedną prowincję, chyba największą w zakonie, która liczyła około 1300 zakonników. Najwybitniejszych swoich teologów i filozofów–skotystów mieli głównie w pierwszej połowie wieku XVII².

Dobrobyt w dawnej Polsce osiągnął swój szczyt za Zygmunta III, co nie pozostało bez wpływu na bernardynów. Liczni dobrodzieje wciąż hojnie obdarowywali klasztory. Tymczasem zwolennicy ściślejszej obserwy w całym zakonie i w prowincji polskich bernardynów pragnęli powrotu do pierwotnej gorliwości franciszkańskiej, surowego ubóstwa, radykalnej ascezy i modlitwy liturgicznej. Papież Grze-

¹ H. Holzappel, *Handbuch der Geschichte des Franziskanerordens*, Freiburg 1909 s. 335, 340, D. Cresi, *San Francesco ei suoi Ordini*, Firenze 1995 s. 161, 163, 165.

² K. Kantak, *Bernardyni Polscy*, Lwów 1933 t. 2 s. 18, 35, 43.

gorz XIII w brewe *Cum illius vicem* z roku 1579 pozwolił im domagać się od prowincjałów obserwantów przyznawania oddzielnych klasztorów. Papież Klemens VIII w 1593 r. nakazał, aby w każdej prowincji były przynajmniej trzy klasztory reformatów, a w jednym z nich umieszczony był nowicjat³.

Ponieważ bernardyni nie zgadzali się z poleceniami papieskimi, dlatego pierwsi zwolennicy ściślejszej obserwy udawali się do klasztorów reformackich we Włoszech, Austrii i w Czechach. Już w roku 1587 o. Gabriel Grodecki udał się do prowincji weneckiej, zaś o. Teofil Biskupski do Bratysławy⁴. W dniu 5 maja 1604 r. pozwolenie na podróż otrzymał o. Adam Pogroszewski, a dwa miesiące po nim w drogę wyruszyli ojcowie: Łukasz Grodzicki, Bonawentura Turski i Jan Strzałkowski⁵. W roku 1607 zamieszkali w klasztorze św. Hieronima w Ołomuńcu wraz z reformatami z Czech, Niemiec, Węgier i Włoch. Stąd, aż do roku 1615, prowadzili intensywne starania o osiedlenie się w Polsce pod kierunkiem o. Gabriela Grodeckiego⁶.

Do Ołomuńca przybyli dalsi ojcowie: Adrian Konwicz i Andrzej Mławens. W roku 1612 przyłączył się do nich lektor teologii w Lublinie o. Benedykt Bułakowski wraz z trzema ojcami, studentami teologii moralnej: Feliksem Mąkowskim, Bonawenturą Truszkulawskim i Pawłem Wilneńskim⁷. Ponieważ od kilku lat istniała możliwość osiedlenia się w Gliwicach, po wybudowaniu przez mieszczan drewnianego klasztoru przy kościele Św. Krzyża, polscy zwolennicy reformy przenieśli się tam w roku 1614⁸. Klasztor zależny był wprost od generała, który w 1615 r. do jego zwizytowania wyznaczył o. Gabriela Grodeckiego. Jednak z powodu działań wojennych w Austrii, na Morawach i w Czechach, o. Gabriel doszedł tylko do Wiednia i zawrócił do klasztoru Św. Antoniego Padewskiego w Wenecji. Wizytację klasztoru przeprowadził dopiero w roku 1619 o. Michał z Ap-

³ H. Holzapfel, *dz. cyt.*, t. 2 s. 340, 349; D. Cresi, *dz. cyt.*, t. 2 s. 165.

⁴ Archiwum Bernardynów w Krakowie (dalej cyt. ABK), rps Annales Fratrum Minorum Observantium (dalej cyt. Annales) t. 2 s. 1–2.

⁵ ABK rps Annales, t. 1 s. 507; t. 2 s. 2–7, 131–167, 169. Archiwum Franciszkanów Reformatów w Krakowie (dalej cyt. ARK), rps Acta Provinciae Reformatae Minoris Poloniae Sanctae Mariae Angelorum (dalej cyt. Acta Provinciae) s. 3–4.

⁶ ABK rps Annales, t. 1 s. 331–336, 351–366, 476, 538–539; rps Annales, t. 2 s. 1, 3–7, 20, 27–33, 40, 61–65, 71, 73–75, 76–77, 79–106; ARK rps Acta Provinciae, s. 6, 8–13; rps Annales, t. 2 s. 1–16, 18–19.

⁷ ARK rps Acta Provinciae, s. 17, 21–22, 27.

⁸ Tamże, s. 23.

O. Aleksander Patawin (1561–1624), który w 1622 r. sprowadził reformatów do Polski. Fot. Paweł Kumelowski.

piniano, który mianował gwardianem o. Benedykta Bułakowskiego i przyznał reformatom prawo przyjmowania do nowicjatu⁹.

Dalsze starania o zaprowadzenie ściślejszej obserwacji w Polsce rozpoczął w roku 1620 o. Cyprian Gozdecki, doktor obojga praw, który w roku 1619 przybył do Gliwic z klasztoru bernardynów w Tarnowie. Tym razem swego poparcia reformatom udzielił nuncjusz Cosma Torres, król Zygmunt III, około stu posłów na sejm, oraz biskupi. W roku 1621 papieżem został Grzegorz XV, jak się okazało wybitny protektor i obrońca reformatów. Kardynał protektor zakonu Fabricio Verallo, na polecenie papieża, pismem z dnia 13 lipca 1621 r., komisarzem apostolskim dla zaprowadzenia ściślejszej obserwacji w Polsce mianował o. Aleksandra Patawina, lektora teologii w Mediolanie¹⁰.

Razem z o. Aleksandrem Patawinem, dn. 2 października 1621 r. przybyło do Gliwic 16 polskich reformatów, ojców i braci, którzy przebywali dotychczas głównie w Austrii¹¹. Do roku 1669 przyłączyło się do nich jeszcze 55 ojców, kleryków i braci bernardynów, a w latach 1629–1647 pięciu franciszkanów konwentualnych¹². Ci ludzie przez 35 lat narażali się na ustawiczną walkę i tułaczkę, by naśladować Chrystusa ubogiego, dziewiczego i posłusznego Ojcu aż do śmierci. Ich forma życia znalazła w końcu uznanie u władz kościelnych i zakonnych. Dnia 3 czerwca 1623 r. powstały dwie kustodie reformackie, małopolska pw. Matki Boskiej Anielskiej i wielkopolska pod patronatem św. Antoniego Padewskiego¹³. Papież Urban VIII konstytucją apostolską *Iniuncti nobis* z 12 maja 1639 r. podniósł wszystkie kustodie reformackie, a więc i polskie, do godności prowincji¹⁴.

Życie polskich zwolenników ściślejszej obserwacji zostało unormowane już na kapitule w Zakliczynie w 1623 r. przez tzw. zarządzenia i statuty¹⁵. Na kapitule w klasztorze Św. Kazimierza w Krakowie, w roku 1638 r. zredagowano je na nowo, jako Statuty Kustodii Matki Boskiej Anielskiej¹⁶. Następnie zarządzenie i statuty ogłoszono jako Statuty prowincji Matki Boskiej Anielskiej w roku 1643

⁹ Tamże, s. 23, 24, 25–26; rps Annales, t. 1 s. 20–21.

¹⁰ ARK rps Acta Provinciae, s. 8–13, 26–34, 35–96.

¹¹ Tamże, s. 35–36; rps Annales, t. 1 s. 30–32.

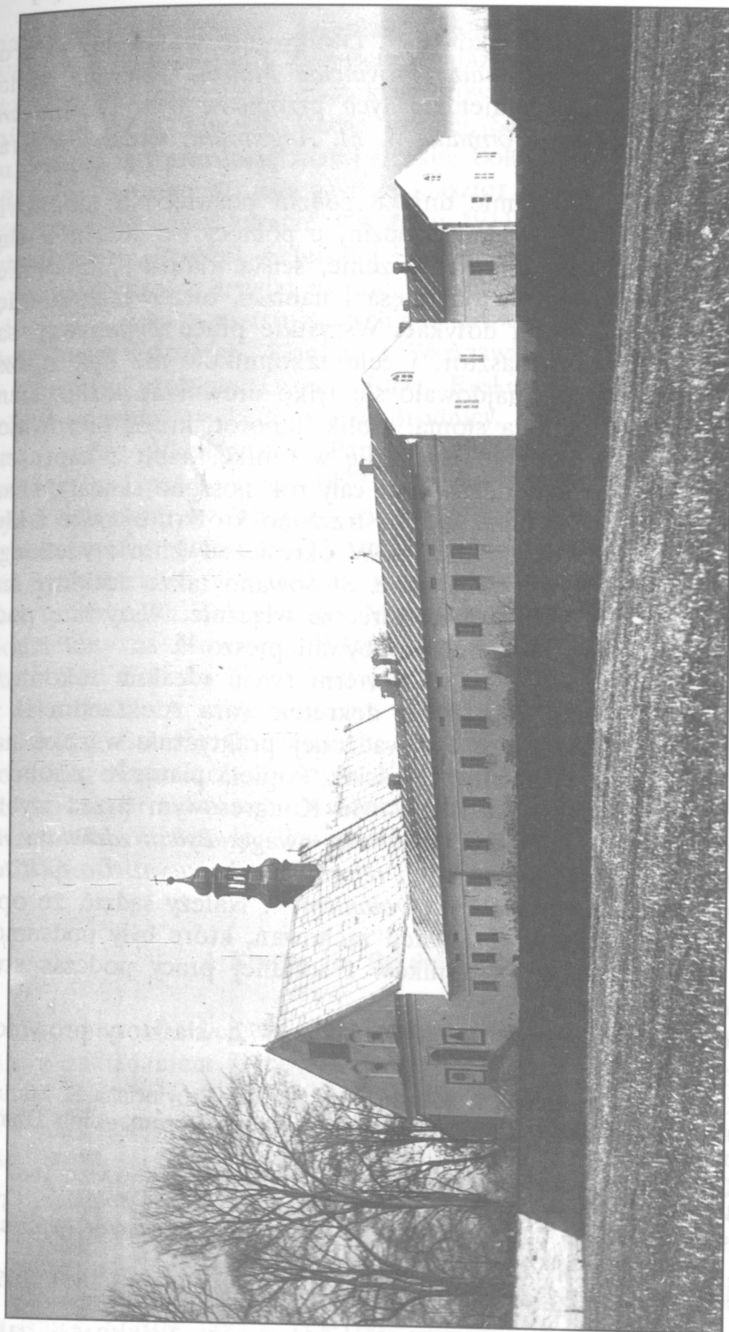
¹² ARK rps Acta Provinciae, Liber Professorum ex Observantia Venientium, s. 45–50.

¹³ ARK rps Acta Provinciae, s. 98–103.

¹⁴ Tamże, s. 365–374.

¹⁵ Tamże, s. 103–112.

¹⁶ ARK rps Statuta et ordinationes Fratrum Minorum Strictioris Observantiae, Custodiae S. Mariae Angelorum in Minori Polonia, in capitulo custodiali cracoviensi in conventu ad S. Casimirum Anno Domini 1638 celebrato publicata.

Kościół i klasztor reformatów w Zakliczynie nad Dunajcem, wybudowany w latach 1645–1651, na miejscu pierwotnej placówki, z roku 1622. Fot. Józef Dutkiewicz.

i 1644 na kapitułach w Krakowie¹⁷. Dwukrotnie wydawano je drukiem w Krakowie, jako *Statuta Provinciae Minoris Poloniae*, w latach 1687 i 1748. Uzupełnieniem tych przepisów było *Ordinarium Caeremoniale Prvinciae Reformatae S. M. Angelorum*, wydane w Krakowie w 1752 r.

W reformackim programie dnia 8 godzin poświęcono modlitwie myślniej i wspólnotowej, w tym 2 godziny o północy i 6 godzin w ciągu dnia. Obowiązywało ciągle milczenie, ścisła klauzura, kilkumiesięczne posty w ciągu roku od mięsa i nabiału, biczowanie; pieniądze nie wolno było nawet dotykać. Wszystkie prace wykonywali sami zakonnicy. Kościół, klasztor, i cele zakonników nie były ogrzewane. W celi zakonnej znajdowało się tylko drewniane łóżko, siennek i poduszka wypełniona słomą, stolik, taboret, krzyż, biczownica i woda święcona. Zakonnik ubierał się w tunikę, habit z kapturem i peleryną z grubego materiału; przez cały rok noszono sandały, skarpety nakładano jedynie zimą. Włosy strzyżono krótko, ojcowie i klerycy nosili tonzury a bracia razury. W okresie adwentu i wielkiego postu istniały umartwienia dodatkowe. Stosowano także dotkliwe kary z zamykaniem w klasztornej karczerze włącznie. Wszystkie podróże, także do Rzymu, zakonnicy odbywali pieszo¹⁸.

Reformaci małopolscy pozostali wierni swym ideałom zakonnym aż do kasaty prowincji, ogłoszonej dekretem cara Aleksandra II w dniu 8 listopada 1864 r., przeprowadzonej praktycznie w roku następnym¹⁹. Biskup Wincenty Chościak Popiel, pisząc o ogólnym upadku życia zakonnego w Królestwie Kongresowym przed wybuchem powstania w roku 1863, robi taką uwagę: *Byłem zdziwiony na egzaminach, jak dobrze odpowiadali reformaci i kapucyni. Do tych też dwóch reguł wchodzili jeszcze z powołaniem*²⁰. Należy sądzić, że opinia ta miała podstawę w obserwacji zachowań, które były podsumowaniem wielu lat życia zakonników i solidnej pracy podczas studiów w okresie formacji.

Po pierwszym rozbiórce Polski w roku 1772, klasztory prowincji

¹⁷ ARK rps Acta Provinciae, s. 650–662; rps Statuta Provincialia S. Mariae Angelorum Minoris Poloniae Fratrum Minorum Reformatorum, Anno Domini 1643 publicata.

¹⁸ ARK *Statuta Provinciae Reformatae Minoris Poloniae*, Cracoviae 1687 s. 24, 30–333, 54–55, 66; *Statuta Provinciae Reformatae Minoris Poloniae*, Cracoviae 1748 s. 56–66, 93, 119; *Ordinarium Ceremonialae Provinciae Reformatae S. M. Angelorum*, Cracoviae 1752 s. 50–52, 59–64, 67–75.

¹⁹ ARK rps Druga księga roczników, Tabula Conventus Pilicensis 1864, 1865, 1866.

²⁰ *Pamiętniki ks. Wincentego Chościak Popiela*, t. 1, Kraków 1915 s. 234.

małopolskiej w Bieczu, Jarosławiu, Kętach, Przemyślu, Rzeszowie, Wieliczce, Zakliczynie i Zamościu, znalazły się pod zaborem austriackim. Po przyłączeniu do nich klasztorów z prowincji ruskiej w Chełmie Lubelskim, Lwowie, Rawie Ruskiej, Sądowej Wiszni i Krzemieńcu, utworzono prowincję Matki Boskiej Bolesnej w Galicji²¹. W roku 1846 przyłączono do niej jeszcze klasztor w Krakowie. W ten sposób nie uległy one kasacie, i w roku 1911 powróciły do nazwy prowincji Matki Boskiej Anielskiej²².

Po pierwszej i drugiej wojnie światowej przyłączono do tej prowincji klasztory z nieistniejących już prowincji: wielkopolskiej – w Brzezinach Łódzkich, Koninie i Warszawie, z prowincji ruskiej – w Chełmie Lubelskim, Lwowie, Rawie Ruskiej i Sądowej Wiszni, z prowincji pruskiej – klasztory w Brodnicy, Gdańsku (z nową lokalizacją) i we Włocławku²³. Papież Leon XIII, konstytucją *Felicitate quadam* z 4 października 1897 r., zniósł różnice między poszczególnymi odłami w Zakonie Braci Mniejszych Obserwatorów: bernardynami, reformatami, rekolektami, alkantarystami i zakazał używania tych nazw²⁴. Siłą tradycji utrzymują się one nadal, ale obecnie jest tylko jeden Zakon Braci Mniejszych, popularnie franciszkanów, podzielony na prowincje. Wśród nich jest prowincja Matki Boskiej Anielskiej Zakonu Braci Mniejszych w Polsce, która według danych z roku 1992 ma swoje klasztory w Krakowie przy ul. Reformackiej 4, w Bieczu, Brzezinach Łódzkich, Chełmie Lubelskim, Dursztynie, Jarosławiu, Kazimierzu Dolnym, Kętach, Koninie, Krakowie–Azorach, Krakowie–Bronowicach Wielkich, Pilicy, Pilicy–Górcze, Pińczowie, Przemyślu, Warszawie, Warszawie–Mokotowie, Wieliczce, Włocławku i Zakliczynie²⁵.

1 Studia na tle dziejów prowincji

Potrzeba własnych studiów stanęła przed reformatami równocześnie z zakładaniem zrębów prowincji. Już w 1612 r. do klasztoru w

²¹ ARK rps Acta Originalia Provincialatus (dalej cyt. AO) Aleksander Lisicki, s. 91.

²² ARK rps Kronika klasztoru Franciszkanów Reformatów w Pilicy 1915–1987 s. 11.

²³ Acta Ordinis Fratrum Minorum, Anno XXX, 1911 s. 229–236.

²⁴ Acta Ordinis Fratrum Minorum, Anno XVI, 1897 s. 164–168.

²⁵ *Schematyzm Prowincji Matki Bożej Anielskiej Zakonu Braci Mniejszych w Polsce*, Kraków 1993 s. 113–177.

Ołomuńcu przybył o. Benedykt Bułakowski, lektor teologii w Lublinie, z trzema ojcami studentami. Należy sądzić, że do roku 1613 zakończył dla nich wykłady z teologii moralnej, kiedy to na prośbę komisarza generalnego Niemiec o. N. Daviniusia objął stanowisko lektora w Wiedniu²⁶. W 1621 r. nowicjat w Gliwicach ukończyło trzech pierwszych kleryków: Stanisław Będziński, Franciszek Matuski i Antoni Naropiński²⁷. W latach 1622–1631 profesję wieczystą złożyło 38 kleryków²⁸.

Opracowany w 1623 r., w Zakliczynie porządek dnia dla kleryków ujawniał, że główny akcent kładziono na życie wewnętrzne, praktyki ascetyczne i pracę fizyczną; samym studiom poświęcono mniej uwagi²⁹. W statutach kustodialnych opracowanych na kapitule w Wieliczce 4 kwietnia 1629 r. pod kierunkiem komisarza generalnego o. Prospera z Galbiato mówi się, aby „ojcowie lektorzy w poszczególnych tygodniach prowadzili wspólnie wykłady z teologii lub filozofii, poza tym uczyli zasad życia wewnętrznego”. Udział w nich mieli brać nie tylko klerycy i studenci–neoprezbiterzy ale także ojcowie. W konwentach gdzie nie było domu studiów, lektor ascetyki trzy razy w tygodniu miał prowadzić lekcje o życiu wewnętrznym dla młodych zakonników. Raz w tygodniu w takiej lekcji mieli brać udział bracia laicy, którym należało wykladać w języku prostym (*vulgari*). Statuty nakazują także „szczególnie lektorom teologii, nauczać według systemu św. Bonawentury, a nie żadnego innego autora”³⁰.

Nauczanie filozofii w latach 1628–1630 miało miejsce w Krakowie, skoro kronikarz o. Ambroży Stalicki, mieszkającemu tutaj o. Bonifacemu Czachowskiemu daje tytuł *lector actualis philosophiae*. O kleryku Augustynie z Kazimierza, który w 1627 r. wstąpił do zakonu pisze, że kolegium ukończył u jezuitów, a studia filozoficzne w Krakowie w latach 1628–1630. W 1637 r. wykłady z filozofii w Zakliczynie prowadził lektor o. Antoni Wodziński³¹. Przygotowanie, jakie posiadał kandydat do zakonu po ukończeniu szkoły parafialnej

²⁶ ARK rps Acta Provinciae, s. 21–22.

²⁷ ARK rps Acta Provinciae, s. 1086; rps Liber professorum solemnium in conventu Zaklicinium, s. 1; rps Cathalogus omnium professorum Provinciae in Minori Poloniae Reformatorem, s. 1.

²⁸ ARK rps Cathalogus omnium professorum, s. 1–4.

²⁹ F. Jaroszewicz, *Monumenta Provinciae Reformatae, Erectiones Conventuum 1630–1693*, s. 14.

³⁰ ARK rps Acta Provinciae, s. 247–248.

³¹ ARK rps Annales Provinciae S. V. M. Angelourum Minoris Poloniae ab initio reformationis descripti (dalej cyt. Annales), t. 1 s. 297; rps Acta Provinciae, s. 507.

nie mogło wystarczać do podjęcia studiów filozoficznych. Z nauczaniem łacińskiej gramatyki i retoryki spotykamy się w latach 1634–1637³².

W latach 1631–1634 kiedy kustoszem był o. Bernardyn Kaliski, nie przyjęto do zakonu żadnego kandydata³³. Czterech kleryków, którzy w roku 1630 ukończyli nowicjat wysłano do bernardynów, aby tam odbywali studia; po takich studiach powrócił już: Ambroży Stalicki i Kazimierz Krzyżanowski³⁴. Sprawa powołań i studiów nie uległa poprawie z powodu zawarcia unii z prowincją bernardynów, jaką w dniu 18 października 1634 r. narzucił kustodii małopolskiej wizytator apostolski o. Michał Cassentino³⁵. Wśród zakonników, którzy w roku 1635 podpisali protest przeciwko unii było tylko 6 kleryków: Franciszek Mojecki, Laurenty Broski i Tomasz Kozaczkwicz, którzy uczyli się gramatyki i retoryki w Krakowie, diakon Laurenty Surderski, który przebywał w Bieczu, oraz diakon Andrzej Silecki we Lwowie i subdiakon Feliks Prazneń w Wieliczce³⁶. Na skutek usilnych starań ze strony reformatów, unia została zerwana ostatecznie 15 marca 1637 r.³⁷

Odtąd sprawa powołań i studiów ruszyła z martwego punktu. Wyrazem tego były statuty opracowane na pierwszej kapitule kustodialnej w Krakowie 7 listopada 1638 r. Ich inspiratorem był wizytator apostolski o. Paweł a Lauda, oraz nowoobрани kustosz o. Bonawentura Dzierżanowski. Odtąd w myśl ogólnych przepisów obowiązujących w zakonie, klerycy po nowicjacie mieli być kierowani na trzyletni pobyt do domów neoprofesów. Dopiero po tym okresie mogli kontynuować dalsze studia filozoficzne i teologiczne. Stanowczo zakazano promowania studentów na kurs wyższy bez ukończenia studiów niższych.

W kustodii małopolskiej już przed rokiem 1638 w nauczaniu filozofii wykładano doktrynę skotystyczną. W 1638 r. nastąpiło oficjalne przyjęcie skotyzmu jako systemu obowiązującego zarówno w nauczaniu filozofii jak i teologii. Statuty kustodialne z tego roku mówią: „Ponieważ dzieła czcigodnego Jana Dunsza Szkota, wspólnego nauczyciela dla całego zakonu, zawierają całą jego naukę, tak sprawdzoną, niezbitą i zatwierdzoną, że przez poprzednie wieki bez-

³² ARK rps Acta Provinciae, s. 425–426, 445, 508.

³³ Tamże, s. 289–292, 1086; Cathalogus omnium professorum, s. 4.

³⁴ ARK rps Acta Provinciae, s. 513–515; rps Annales, t. 1 s. 283–284.

³⁵ ARK rps Acta Provinciae, s. 290, 293, 340–533.

³⁶ Tamże, s. 445, 447, 448.

³⁷ Tamże, s. 516–533.

piecznie mogła być wykładana, dlatego chcemy, aby lektorzy wykładali jego doktrynę”. Dla pogłębienia wiadomości otrzymanych na wykładach wprowadzono dysputy, które odbywały się w każdy czwartek. Studenci filozofii i teologii zostali zwolnieni z wszelkich prac fizycznych. Lektorzy zaś w dniach nauczania także z obowiązku chórowego odmawiania brewiarza o północy³⁸.

W ten sposób określono podstawy prawne studiów. Okres realizacji tych zasad w praktyce rozpoczął się już w roku 1639, kiedy po kilkuletniej przerwie 7 kleryków opuściło nowicjat w Wielicze. W roku 1640 było ich pięciu, w tym dwóch studentów teologii, Franciszek Rychłowski i Władysław Piątkiewicz oraz diakon Gaspar Strazyński³⁹. W latach 1641–1653 śluby wieczyste złożyło 58 kleryków⁴⁰.

Nowa redakcja statutów prowincjalnych z roku 1643, po ukazaniu się statutów generalnych, określa już jaśniej, że w czasie trzechletniego pobytu w domach neoprofesorów, klerycy – jeśli zajdzie potrzeba – obok ascetyki i ceremonii będą się uczyli gramatyki i retoryki⁴¹. W roku 1644 studia teologiczne odbywano w Krakowie; było wówczas 8 studentów, w tym 4 ojców i 4 kleryków. W roku 1647 kurs teologii został przerwany; w Krakowie i Lwowie jednastoosobowe grupy kleryków rozpoczęły studia filozoficzne⁴². Wykłady z teologii dla pierwszej grupy rozpoczęły się w Bieczu w 1650 r., a dla drugiej grupy w 1651 r. w Krakowie⁴³. Studia filozoficzne otwarto w 1652 r. w Gliwicach i Stopnicy⁴⁴.

W roku 1652 zaraza zdziesiątkowała reformackie klasztory. W Stopnicy zmarło 3 studentów. Słuchacze teologii w Bieczu wraz z lektorem o. Franciszkiem Rychłowskim, w obawie przed zarazą opuścili klasztor i udali się do pobliskiej wsi Mała⁴⁵. Dramatyczne następstwa dla prowincji i jej studiów sprowadziły wojny szwedzkie (1655–1660). Klasztory zostały ograbione lub spalone, jak w Krakowie, Kazimierzu Dolnym i Solcu. Zakonnicy ratowali się ucieczką. W Bieczu zgromadziło się czterdziestu zakonników, a w Gliwicach ponad sześćdzie-

³⁸ ARK rps Statuta 1638, s. 39.

³⁹ ARK rps Cathalogus omnium professorum, s. 5.

⁴⁰ ARK rps Cathalogus omnium professorum, s. 5–8.

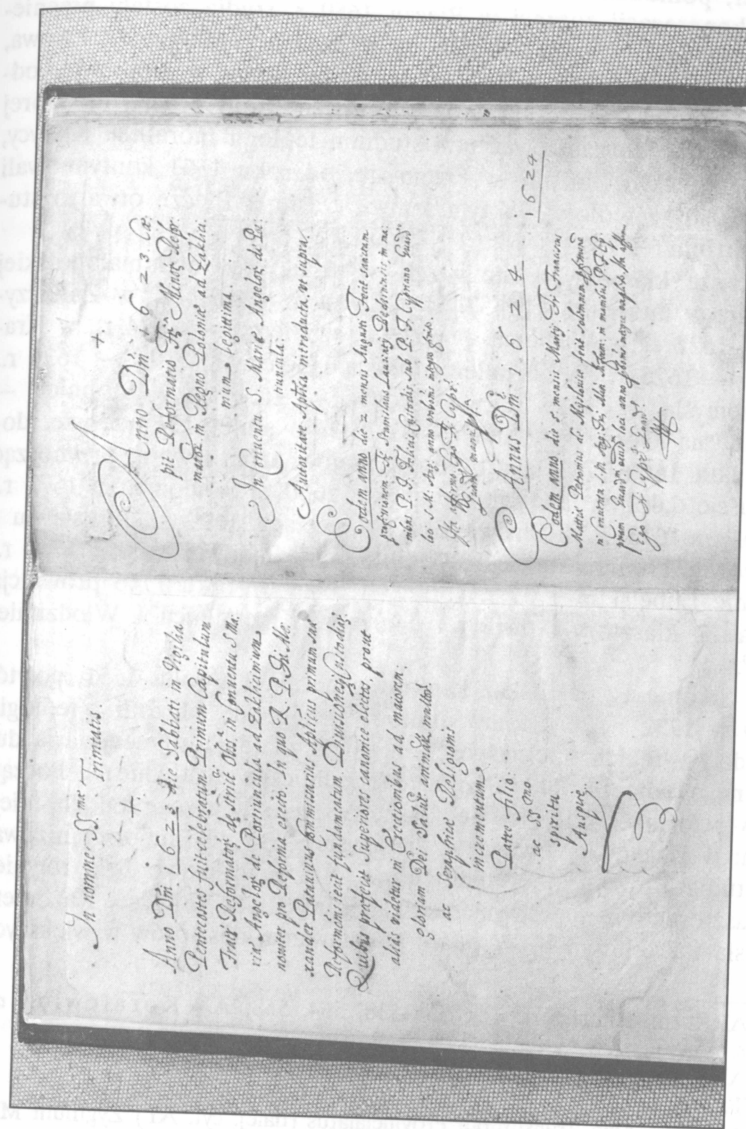
⁴¹ ARK rps Statuta Custodiae, s. 584; rps Statuta 1643, s. 41; rps Statuta 1747, s. 79.

⁴² ARK rps Acta Provinciae, s. 647, 784–786, 1090–1091.

⁴³ ARK rps Annales, t. 1 s. 464.

⁴⁴ Tamże, s. 488–489, 528–529.

⁴⁵ Tamże, s. 491; A. Koralewicz, *Additament do kronik Braci Mniejszych św. Franciszka*, Warszawa 1722 s. 46–49.

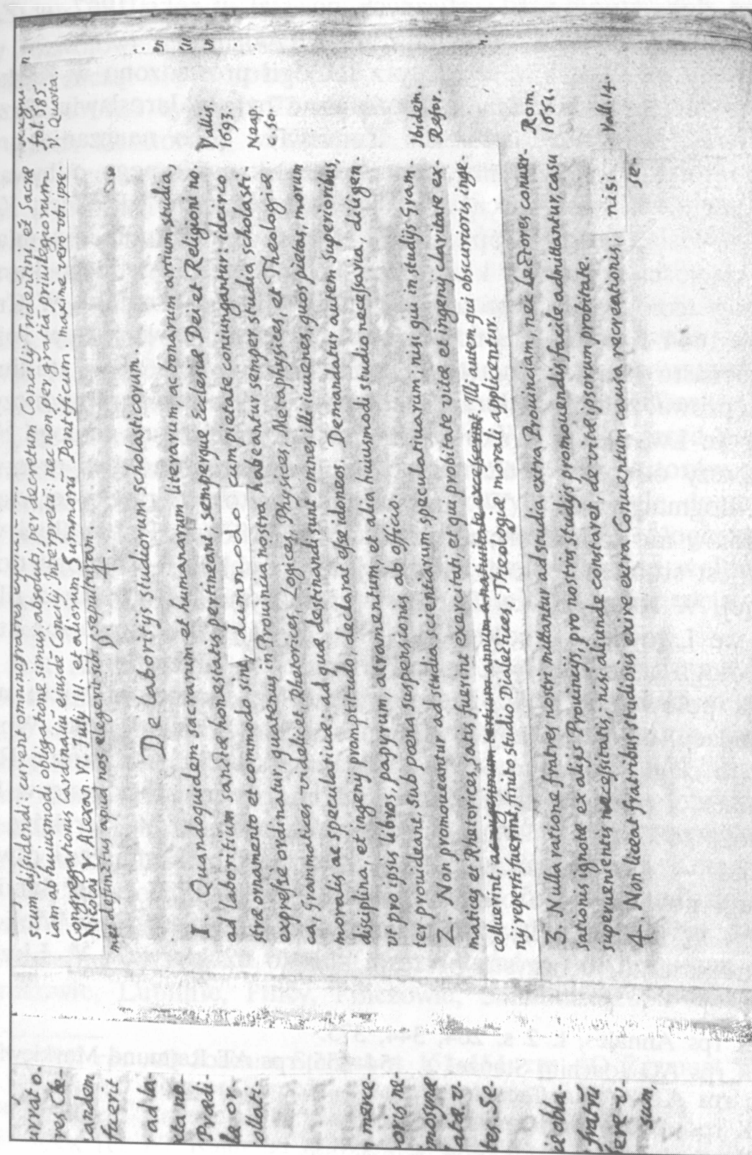
Księga ślubów wieczystych od 2 sierpnia 1623 r. Fot. Paweł Kumelowski.

sięciu. W tym czasie nowicjat ukończył tylko jeden kleryk, Karol Winkler, ponieważ okoliczności wykluczały prowadzenie studiów⁴⁶.

Na kongregacji rocznej w Bieczu 1659 r. studia zostały przeniesione do klasztorów położonych na wschodzie, teologię do Lwowa, a filozofię do Przemyśla⁴⁷. Po odbudowie domu w Krakowie, od była się w nim 8 września 1662 r. doroczna kongregacja, na której postanowiono zorganizować tam studium teologii moralnej. Klerycy, którzy ukończyli filozofię w Przemyślu, od roku 1661 kontynuowali tam wykłady z teologii. W tym samym czasie w Bieczu otwarto studium artium⁴⁸.

Pierwsze klasztory, które weszły w skład prowincji małopolskiej powstały w latach 1611–1657. W Gliwicach – 1611 r., w Zakliczynie – 1622 r., w Wielicze – 1623 r., w Bieczu – 1624 r., w Krakowie – 1625 r., w Kazimierzu n/Wisłą i Sołecu n/Wisłą – 1627 r., w Przemyślu – 1629 r., w Lwowie – 1630 r., w Stopnicy – 1633 r., na Górze św. Anny – 1657 r. Po stuletniej przerwie, dopiero lata 1660–1741 były okresem ponownego rozwoju, przynosząc jednaściami dalszych fundacji: w Lublinie 1660 r., Sandomierzu 1672 r., Zamościu 1673 r., Pińczowie 1683 r., Kętach 1699 r., Jarosławiu i Rzeszowie 1700 r., Rawie Ruskiej 1725 r., Sądowej Wiszni 1730 r., Chełmie Lubelskim 1737 r. i Pilicy 1739 r. W roku 1746 prowincja liczyła 22 klasztory i dwie rezydencje w Krzemieńcu i Włodzimierzu⁴⁹.

W zakonie istniał nakaz kapituły generalnej z roku 1651, powtórzony w 1732 r., aby domy studiów, szczególnie filozofii i teologii, zakładać w takich miejscowościach, gdzie znajdują się seminaria duchowne, studia innych zakonów lub publiczne akademie⁵⁰. Początkowo reformaci mieli swoje klasztory tylko w trzech takich miejscach: w Krakowie, Lwowie i Przemyślu. Tam właśnie zorganizowano studia filozoficzne i teologiczne. Ale przejściowo były również w klasztorach w małych miasteczkach, jak Biecz, Gliwice, Kazimierz n/Wisłą i Zakliczyn⁵¹. W miarę powstawania klasztorów w większych

⁴⁶ ARK rps Annales, t. 1 s. 536–538, 564, 568; A. Koralewicz, dz. cyt., s. 55–56.

⁴⁷ ARK rps Annales, t. 2 s. 39.

⁴⁸ Tamże, s. 135.

⁴⁹ ARK rps Acta Transumpta Provincialatus (dalej. cyt. AT) Zygmunt Mieczkowski, s. 159–169.

⁵⁰ ARK rps Annales, t. 2 s. 135.

⁵¹ ARK rps Acta Provinciae, s. 647–649, 774, 1090; rps Annales, t. 1 s. 450, 478, 488, 489, 529.

ośrodkach, przenoszono tam również studia. I tak w klasztorze lubelskim w 1730 r. umieszczono studium teologii moralnej, w Sandomierzu dom studiów filozoficznych powstał w roku 1967, w Zamościu studium filozofii otwarto w roku 1700⁵².

Począwszy od XVIII w. wykłady z teologii prowadzono w Krakowie, Lwowie i Lublinie. Studia filozoficzne były w Jarosławiu, Przemyślu, Rzeszowie, Sandomierzu i Zamościu. Tylko nauczanie gramatyki, retoryki, teologii moralnej i prawa kanonicznego odbywało się w klasztorach położonych w małych miasteczkach, jak Biecz, Kazimierz n/Wisłą, Pilica, Stopnica czy Zakliczyn⁵³. Studia nie miały zresztą ciągłości w jednym klasztorze. Po ukończeniu jednego kursu filozofii czy teologii, przenoszono je często do innego klasztoru. W Krakowie w 1644 r. istniało studium teologii spekulatywnej, a w roku 1647 jedenastu kleryków uczyło się tam filozofii. W 1650 r. studium teologii prowadzono w Bieczu dla tych kleryków, którzy ukończyli filozofię we Lwowie, w Krakowie zaś zorganizowano kurs teologii⁵⁴.

Począwszy od roku 1662 tylko w Krakowie uczono bez przerwy teologii dogmatycznej⁵⁵. W pozostałych klasztorach raczej tej ciągłości studiów nie spotykamy, na przykład w 1700 r. w Przemyślu i we Lwowie jest studium teologii moralnej, a w Lublinie – teologii dogmatycznej. W roku 1704 w Lublinie prowadzono już wykłady z filozofii, a we Lwowie – teologii. W roku 1709 Lwów znowu ma studium teologii moralnej, a Lublin i Przemyśl – filozofię⁵⁶.

Druga połowa XVII w., która przyniosła reformatom wiele nowych fundacji, dla powołań do zakonu była raczej niekorzystna. Wpłynęły na to ciągłe wojny ze Szwecją, Tatarami, Turcją, Kozakami i Rosją. Trudności powiększały jeszcze epidemie, które srożyły się w latach 1662, 1677–1680. W 1664 r. prowincja miała 24 kleryków, w roku 1681 – 41, ale już w 1696 r. reformaci byli zmuszeni otworzyć drugi nowicjat w Stopnicy, przeniesiony w 1700 r. do Sandomierza⁵⁷. W latach 1701–1710 w obydwóch nowicjatach, w Wieliczce i Sandomierzu, uroczystą profesję złożyło 62 kleryków⁵⁸. Liczba

⁵² ARK rps Annales, t. 2 s. 264, 344, 375.

⁵³ ARK rps AO Joachim Stanzel, s. 154–155; rps AT Rajmund Maykiewicz, s. 14–14; rps AT Adrian Czechowicz, s. 18–25.

⁵⁴ ARK rps Acta Provinciae, s. 647, 685.

⁵⁵ ARK rps Annales, t. 1 s. 464; t. 2 s. 135.

⁵⁶ ARK rps Zygmunt Babski, s. 9–10; AO Prosper Klimecki, Akt luźny z 1709 r.; rps Annales, t. 3, s. 374–375.

⁵⁷ ARK rps AO Paweł Jezierski, s. 99 a; rps Annales, t. 2 s. 155; t. 3 s. 258.

⁵⁸ ARK rps Catalogus omnium professorum, s. 19–21.

studentów w 1700 r. wynosiła 50 osób, w roku 1704 – 36, w 1709 – 47 kleryków⁵⁹.

Wiek XVIII pod panowaniem Sasów sprzyjał w sposób szczególny rozwojowi reformackiej prowincji i jej studiów. Trwały wzrost powołań zaczął się w roku 1713, kiedy śluby złożyło 10 kleryków⁶⁰. W roku 1728 było już 72 kleryków, dla których teologię wykładano w trzech klasztorach: w Krakowie, Lwowie i Lublinie. Filozofii uczono w pięciu domach: w Jarosławiu, Pińczowie, Przemyślu, Rzeszowie i Zamościu. Teologię moralną wykładano w Bieczu, a sztuki wyzwolone w Stopnicy i Zakliczynie⁶¹. W 1731 r. było 83 studentów a w roku 1746 – 80⁶².

W dniu 30 lipca 1746 r. z klasztorów we Lwowie, Rawie Ruskiej, Sądowej Wiszni i Chełmie Lubelskim, do których dołączono dwie rezydencje w Krzemieńcu i Włodzimierzu, utworzona została samodzielna kustodia ruska pod wezwaniem Matki Boskiej Bolesnej, do której należało 92 zakonników⁶³. W 1772 r. przed pierwszym rozbiorem Polski, prowincja małopolska miała 18 klasztorów, 438 zakonników, w tym 78 studentów, dla których teologię dogmatyczną wykładano w Krakowie, Przemyślu i Lublinie, a teologię moralną w Bieczu i Kazimierzu. Prawo kanoniczne wykładano w Pińczowie, filozofię w Jarosławiu, Rzeszowie, Sandomierzu i Zamościu, a sztuki wyzwolone w Zakliczynie⁶⁴.

Jest rzeczą charakterystyczną, że po roku 1741 reformaci małopolscy nie otrzymali już żadnej fundacji. Było to wynikiem nasilających się prądów oświecenia i tendencji do ograniczenia liczby zakonników i klasztorów. Sytuacja tragiczna zaistniała w 1772 r., w którym dokonano pierwszego rozbioru Polski. Na mocy rozbiorowego traktatu z sierpnia tego roku, prowincja małopolska rozpadła się na trzy części. Osiem klasztorów: w Bieczu, Jarosławiu, Kętach, Przemyślu, Rzeszowie, Wieliczce, Zakliczynie i Zamościu znalazło się pod zaborem austriackim. Klasztory w Gliwicach i na Górze św. Anny pozostały przy Prusach. Osiem innych domów: w Kazimierzu n/Wisłą, Krakowie, Lublinie, Pilicy, Pińczowie, Sandomierzu, Solcu i Stop-

⁵⁹ ARK rps AO Joachim Stanzel, s. 151–154; rps AO Zygmunt Babski, s. 9–10; rps AO Prosper Klimecki, Akt luźny z roku 1709.

⁶⁰ ARK rps Catalogus omnium professorum, s. 22–23.

⁶¹ ARK rps AT Rajmund Maykiewicz, s. 14–15.

⁶² ARK rps AO Adrian Czechowicz, s. 18–25; rps AT Zygmunt Mieczkowski, s. 18–25.

⁶³ ARK rps AO Zygmunt Mieczkowski, s. 328–332.

⁶⁴ ARK rps AO Aleksander Lisicki, Akt luźny nr 42.

nicy istniało dalej na okrojonym obszarze Rzeczypospolitej⁶⁵. Sam fakt przynależności klasztorów prowincji do innego państwa, dotychczas nie stwarzał problemu. Klasztory w Gliwicach i na Górze Św. Anny znajdowały się na terenach, które należały do Austrii, a od roku 1741 do Prus. A mimo to zakonnicy mieli swobodę utrzymywania kontaktów z przełożonym prowincjalnym. Ojcowie z klasztorów zagranicznych uczestniczyli w kapitułach i kongregacjach dorocznych, a prowincjałowie przenosili zakonników z klasztoru do klasztoru.

Obecnie sytuacja uległa zmianie na gorsze. Do Galicji przenikał z Austrii system zwany później józefinizmem, który powstał za rządów Marii Teresy (1740–1780), a szczyt osiągnął za Józefa II (1780–1790)⁶⁶. Pośrednio ujemny wpływ na studia miał dekret terejański o ślubach zakonnych, który ograniczał i tak malejącą z roku na rok ilość powołań zakonnych. Cesarzowa Maria Teresa orzekła w nim, że profesja zakonna złożona przed 24 rokiem życia jest nieważna. Dekret został ogłoszony w 1770 r. bez porozumienia ze Stolicą Apostolską, zaś w Królestwie Galicji i Lodomerii zaczął obowiązywać od roku 1775⁶⁷.

Sprawę profesji zakonnej omawiano podczas kongregacji w Zakliczynie w roku 1776. Według wskazań otrzymanych z Rzymu, sformułowano i zatwierdzono „dekret o sposobie składania ślubów prostych”, odnoszący się tylko do zakonników mieszkających w Galicji, którzy między 16 a 24 rokiem życia składali odtąd śluby czasowe⁶⁸. Dotychczas w Kościele i w prowincji małopolskiej był zwyczaj, że nowicjusze po roku próby składali profesję wieczystą, o ile mieli wymagany wiek, tzn. ukończone 16 lat⁶⁹.

Dom nowicjacki znajdował się w Wieliczce, a ta znalazła się w Galicji. By szkody z ogłoszonego dekretu nie były zbyt dotkliwe, już w 1775 r. zarząd prowincji postanowił otworzyć nowicjat w Solcu nad Wisłą, zaś dwa lata później w Stopnicy, oba na terenie Rzeczypospolitej⁷⁰.

⁶⁵ ARK rps AO Aleksander Lisicki, s. 91.

⁶⁶ E. Winter, *Der Josefismus und seine Geschichte. Beiträge zur Geistesgeschichte Österreichs 1740–1848*, t. 1, Brün–München–Wien 1943 s. 1–16, 105–126, 127–146; A. Wolf, *Die Aufhebung der Klöster in Inner-Österreich 1782–1790*, Wien 1871 s. 1–2.

⁶⁷ W. Chotkowski, *Historia polityczna Kościoła w Galicji za rządów Marii Teresy*, t. 1, Kraków 1909 s. 91, 107–108.

⁶⁸ ARK rps Annales, t. 10 s. 262.

⁶⁹ *Monumenta selecta iuris regularis seraphici Ordinis*, Quaracchi 1913 s. 130.

spolitej⁷⁰. Nowicjat wielicki był otwarty do roku 1781, ale rekrutacja nowych powołań na terenie Galicji upadła. Dnia 10 lipca 1780 r. gubernium we Lwowie zakazało przyjmowania do zakonu bez świadectwa ukończenia studiów humanistycznych, a biskup przemyski Józef Kierski tego samego dnia wydał zakaz przyjmowania do nowicjatu kogokolwiek⁷¹.

Prowincja miała jeszcze osiem klasztorów w wolnej części kraju, jednak i tam sprawy nie układały się najlepiej. Pod wpływem rozwijających się prądów oświecenia, atmosfera dla samych zakonów i powołań do nich była coraz bardziej nieprzychylna, liczba powołań spadała. W roku 1772 było jeszcze 78 kleryków, w dwa lata później 51, w roku 1780 – 49, w 1783 – 33, a w roku 1795 tylko 16⁷².

Przeciwko studiom klasztornym wymierzone było zarządzenie nadzornej komisji nauk we Lwowie z 2 września 1774 r. Nakazywano wszystkim lektorom zakonnym nauczać według przepisanych podręczników, co w konsekwencji prowadziło do odrzucenia dotychczasowego programu nauczania opartego na scholastyce⁷³. Nakazano nawet biskupom (5 października 1776), aby do każdego klasztoru gdzie mieści się studium teologii wysłali delegata dla publicznego poinformowania zakonników, że odtąd prawo kościelne może być wykładane tylko z podręcznika P. J. R. von Rieggera, a dogmatyka (od kwietnia 1778) ze świeżo opracowanego podręcznika S. Rautenstraucha⁷⁴. Celem lepszej kontroli, czy podręczniki te są podstawą zakonnych studiów, zarówno lektorzy przed objęciem wykładów, jak i studenci przed otrzymaniem święceń, zostali poddani specjalnemu egzaminowi przed profesorami uczelni państwowych⁷⁵.

Reformaci na terenach Galicji nie podporządkowali się żadnemu z tych zarządzeń władz okupacyjnych. Najpierw prowincjał o. Prosper Klimecki w swej kurendzie z 1 września 1774 r. nakazał lekto-

⁷⁰ ARK rps AO Prosper Klimecki, Akt luźny nr 3; rps AO A. Szczeharski, Akt luźny nr 2.

⁷¹ ARK rps Annales, t. 11 s. 158; rps AO Nepomucen Wielowieyski, Akt nr 220.

⁷² ARK rps AO Aleksander Lisicki, s. 42–82; rps AT Prosper Klimecki, s. 16–21; rps AT Benwenuty Dunikowski, s. 153–161; rps AT Nepomucen Wielowieyski, s. 28–32; rps AO Alkantara Wierzbicki, s. 17.

⁷³ W. Chotkowski, *dz. cyt.*, t. 2 s. 305.

⁷⁴ *Tamże*, s. 300–310; P. J. R. Ritter von Riegger, *Synopsis iuris ecclesiastici et privati*, Vindobonae 1776; S. R. Rautenstrauch, *Fundamentalis introductio, seu norma ad systematicam dogmaticam Theologiam*, Vienne 1774.

⁷⁵ ARK rps AT Jan Wielowieyski, *dz. cyt.*, t. 2 s. 307–308.

rom trzymać się bezwzględnie nauki Szkota⁷⁶. Następnie, na kapitule prowincjalnej w Rzeszowie w 1777 r. prowincjał o. Augustyn Szczecharski postanowił, że lektorzy, którzy nie posłuchają tego naku tracą swój urząd⁷⁷. Wreszcie prowincjał o. Benwenuty Dunikowski wraz z swoim definitorium, na kongregacji rocznej w Wieliczce, 17 lipca 1781 r. zdecydowali, by „z powodu nowoczesnych poglądów w cesarstwie, przenieść studium filozofii z Przemyśla do Pilicy”, a więc do Rzeczypospolitej. W Bieczu, po ukończeniu kursu teologii moralnej, studia już wcześniej zostały zamknięte⁷⁸. Chwilo-wo 18 kleryków pozostało jeszcze w następujących klasztorach galicyjskich: w Zamościu (teologia), w Rzeszowie (filozofia) i w Zakliczynie (retoryka)⁷⁹.

W dniu 29 listopada 1781 r. cesarz Józef II wydał rozporządzenie w sprawie studiów i wychowania kleryków. Polecał zamknąć seminaria diecezjalnie i zakonne, a założył seminarium generalne⁸⁰. Dnia 1 listopada 1783 r. powstały we Lwowie dwa takie seminaria, jedno dla kształcenia kleryków obrządku łacińskiego, a drugie unickie. Seminarium łacińskie mieściło się w budynkach pozostałych po kasacie karmelitanek trzewickowych. W seminarium mieli studiuwać klerycy diecezjalni i zakonni z terenów zajętych przez Austrię w pierwszym rozbiore Rzeczypospolitej⁸¹.

Z doniesień o. Onufrego Rzuchowskiego, komisarza przemyskiego, przekazanych prowincjałowi 17 grudnia 1783 r. dowiadujemy się, że z małopolskich klasztorów studiowało we Lwowie tylko dwóch kleryków. Mieszkali oni w lwowskim konwencie u reformatów prowincji ruskiej⁸². Pozostali klerycy tego samego rocznika zostali przeniesieni do konwentów północnych. W ten sposób profesorowie wraz z 34 klerykami przebywali w klasztorach leżących w wolnej części kraju⁸³. Niekorzystna dla prowincji małopolskiej sytuacja została utrwalona, kiedy z jej klasztorów pozostających pod zaborem austriac-

⁷⁶ APRK rps AT Prosper Klimecki, s. 3, 15–18; rps Annales, t. 10 s. 95.

⁷⁷ ARK rps AO Augustyn Szczecharski, s. 1; rps Annales, t. 10 s. 302.

⁷⁸ APRK rps AO Benwenuty Dunikowski, s. 130; AT Benwenuty Dunikowski, s. 95.

⁷⁹ APRK rps AT Benwenuty Dunikowski, s. 85–90.

⁸⁰ E. Winter, *dz. cyt.*, s. 156.

⁸¹ L. Finkel, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894 s. 48–50; M. Rechowicz, *Z dziejów gospodarczych galicyjskiego seminarium duchownego*, „Roczniki Humanistyczne KUL” 4:1957 s. 117.

⁸² ARK rps AO Benwenuty Dunikowski, s. 159; rps AO Jan Wielowieyski, s. 54.

⁸³ ARK rps AT Jan Wielowieyski, s. 28–32.

kim, wraz z klasztorami prowincji ruskiej, utworzono nową prowincję w Galicji i Lodomerii pw. Matki Boskiej Bolesnej⁸⁴. Stało się to pod naciskiem reżimu józefińskiego na kapitule we Lwowie w maju 1785 r. Pozostałe 8 klasztorów: w Kazimierzu n/Wisłą, Krakowie, Lublinie, Pilicy, Pińczowie, Sandomierzu, Solcu i Stopnicy tworzyło nadal prowincję małopolską, p. w. Matki Boskiej Anielskiej. W 1790 r. prowadziła ona studia teologiczne w Krakowie dla 6 ojców; 5 kleryków uczyło się teologii w Lublinie; studium filozofii w Sandomierzu miało 7 słuchaczy, a w Pilicy 4 kleryków uczyło się gramatyki i retoryki⁸⁵.

Po trzecim rozbiore Polski w roku 1795, pod zaborem austriackim w tzw. Galicji Zachodniej znalazło się 7 pozostałych klasztorów prowincji małopolskiej, Pilica natomiast została przyłączona do zaboru pruskiego. Pod naporem władz pruskich 1 lipca 1802 r. klasztory w Gliwicach, na Górze Św. Anny i w Pilicy utworzyły kustodię pw. Matki Boskiej Anielskiej, która liczyła 57 zakonników, w tym 2 kleryków, z nowicjatem w Pilicy⁸⁶. Od 25 czerwca 1805 r. nosiła ona tytuł kustodii znalezienia św. Krzyża⁸⁷. W Galicji obowiązywał nadal józefinizm, jednak już w formie złagodzonej. Do nowicjatu pozwolono przyjmować, z tym jednak zastrzeżeniem, że kandydat spoza Galicji musiał mieć specjalne pozwolenie władz świeckich. Obowiązywał dalej dekret o składaniu profesji po ukończeniu 24 roku życia⁸⁸. Mimo to liczba kleryków znacznie wzrosła i w roku 1800 wynosiła 35. Wykłady z teologii prowadzono w Krakowie, z filozofii w Lublinie, teologii moralnej uczono w Pińczowie, gramatyki w Kazimierzu n/Wisłą, i retoryki w Pilicy⁸⁹.

W dniu 20 lipca 1806 r. podczas kapituły w Jarosławiu, józefiński reżim zalecił połączyć małopolską prowincję reformatów z galicyjską. Nowy twór miał się nazywać *Prowincją obu Galicji pw. Matki Boskiej*

⁸⁴ ARK rps Annales, t. 11 s. 172; rps Acta capituli p. p. Reformatorum Leopoli 1785 celebrati e voluntate imperantis Josephi II; G. Wiśniowski, *Dzieje Organizacji Małopolskiej Prowincji Reformatów w latach 1772–1810*, Lublin 1962 mps, s. 57–62.

⁸⁵ APRK rps AT Jan Wielowieyski, s. 86–90.

⁸⁶ ARK rps AO Józef Drohojowski, s. 150; G. Wiśniowski, *Dzieje organizacji*, s. 67, 115, 120.

⁸⁷ ARK rps AO Józef Drohojowski, s. 146, 150; G. Wiśniowski, *Dzieje organizacji*, s. 119–120.

⁸⁸ ARK rps AO Eustachy Adamowski, s. 1, 21 s, 23; rps AO Jan Wielowieyski, s. 25; rps AO Józef Drohojowski, s. 24, 25; rps Annales, t. 12 s. 163; G. Wiśniowski, *Dzieje organizacji*, 68–70.

⁸⁹ ARK rps AT Eustachy Adamowski, s. 153–156.

Anielskiej. W chwili połączenia liczyła ona 19 klasztorów i 228 zakonników, w tym 38 kleryków⁹⁰. Działania wojenne w następnych latach spowodowały spadek powołań. W połączonych prowincjach w 1807 r. było tylko 26 kleryków. Teologię moralną w Lublinie studiowało wówczas 5 kleryków, na filozofii w Sandomierzu było 5 słuchaczy, w Chełmie Lubelskim 6, retoryki w Jarosławiu uczyło się 4, gramatyki łacińskiej w Kazimierzu uczyło się 2, a w Pińczowie 4 kleryków. W 1810 r. było 29 kleryków: 3 na teologii w Krakowie, 6 na filozofii w Chełmie Lubelskim, 7 uczyło się logiki i retoryki w Kazimierzu, oraz 7 gramatyki łacińskiej w Stopnicy⁹¹.

W 1809 r. Księstwo Warszawskie zostało poszerzone o całą tzw. Galicję zachodnią, ponadto okręg krakowski na prawym brzegu Wisły aż do Wieliczki włącznie, oraz cyrkuł zamojski⁹². Prowincja małopolska utrzymała tym samym pod swoją jurysdykcją 9 klasztorów leżących na obszarze Księstwa Warszawskiego: w Chełmie, Kazimierzu n/Wisłą, Krakowie, Lublinie, Pińczowie, Sandomierzu, Solcu, Stopnicy i Wieliczce⁹³. W roku 1811 doszedł dziesiąty klasztor w Pilicy, od roku 1795 dzielący losy śląskich konwentów reformatów⁹⁴. W 1816 r. prowincja utraciła klasztor wielicki, który z całym okręgiem krakowskim po prawej stronie Wisły przeszedł pod zabór austriacki⁹⁵. Dnia 24 sierpnia 1810 r. w klasztorze w Bieczu odbyła się kapituła wskrzeszonej prowincji, w której mieszkało 151 zakonników, w tym 26 kleryków⁹⁶.

W okresie Księstwa Warszawskiego nowicjat był otwarty, stawiano jednak przeszkody wstępującym do zakonu, co wraz z trwającymi ciągle wojnami tamowało napływ kandydatów do prowincji. W 1812 r. teologię dogmatyczną studiowało 6 kleryków w Krakowie i 5 w Lublinie. Filozofia w Chełmie Lubelskim miała 6 słuchaczy, teologia moralna w Kazimierzu 4, dialektyki i retoryki w Pińczowie uczyło się 4 kleryków, gramatyki w Stopnicy tylko jeden. W 1813 r. nie było już

⁹⁰ ARK rps AO Feliks Janowski, s. 27; G. Wiśniowski, *Dzieje organizacji*, s. 93.

⁹¹ ARK rps AT Feliks Janowski, s. 153–156; AO Lucjan Nowosielecki, s. 68–70.

⁹² F. Skarbek, *Dzieje Księstwa Warszawskiego*, t. 3, Warszawa (brw) s. 7; G. Wiśniowski, *Dzieje organizacji*, s. 100–102.

⁹³ APRK rps AO Lucjan Nowosielecki, *Tabula generalis*, 1809.

⁹⁴ ARK rps AO Lucjan Nowosielecki, *Tabula generalis*; G. Wiśniowski, *Dzieje organizacji*, s. 100–101.

⁹⁵ ARK rps AO Stefan de Medem, s. 70–72.

⁹⁶ ARK rps *Acta capituli provincialis Becensis* 1810; G. Wiśniowski, *Dzieje organizacji*, s. 102.

kursu filozofii i gramatyki tylko teologia spekulatywna w Krakowie — 6 słuchaczy, w Lublinie — 5, w Sandomierzu — 4, teologia moralna w Chełmie — 6, retoryki w Kazimierzu uczyło się 4 kleryków⁹⁷.

Na obszarze Królestwa Kongresowego prowincja znalazła się w roku 1815. W jej skład wchodziły klasztory w Chełmie, Kazimierzu, Lublinie, Pilicy, Pińczowie, Sandomierzu, Solcu, Stopnicy oraz w Krakowie leżącym na terytorium Rzeczypospolitej Krakowskiej. W 1820 r. skasowany został klasztor w Lublinie, a rekompensatą było objęcie klasztoru pocysterskiego w Jędrzejowie w 1856 r. oraz pokamedulskiego w Rytwianach w roku 1860⁹⁸. Konstytucja Królestwa zapewniała opiekę państwa nad kościołem według zasad gallikańskich. Wstępujący do zakonu musieli mieć ukończony 24 roku życia, zabroniono także składać profesję przed 30 rokiem życia⁹⁹.

W 1816 r. było tylko 10 kleryków: na teologii w Krakowie 3, w Lublinie na teologii moralnej 3, filozofii nie było wcale, w Sandomierzu 2 kleryków uczyło się gramatyki i retoryki, zaś w Kazimierzu 4, a w Stopnicy 3¹⁰⁰. W 1825 r. prowincja miała już 32 studentów, w roku 1830 — 37, w roku 1832 — 29¹⁰¹. Potem był spadek powołań, tak że w roku 1837 było 21 kleryków. W Krakowie wykłady zostały przerwane, teologię dogmatyczną wykładano w Kazimierzu dla 5 słuchaczy w wieku od 25 do 30 lat. Filozofii w Chełmie uczyło się 5 kleryków w wieku 25 do 27 lat, w Sandomierzu 6 w wieku 20 do 24 lat. Studium retoryki było w Pilicy dla 3 kleryków w wieku 17 do 21 lat, gramatyki łacińskiej w Pińczowie dla 3 uczniów w wieku 18 do 21 lat¹⁰². W roku 1840 było 19 studentów, a w roku 1841–16¹⁰³.

Wzrost powołań zaznaczył się w roku 1852. W okresie rządów prowincjała o. Jakundyna Czerwonki było 32 studentów. Na teologii w Krakowie 3 ojców, w Sandomierzu 6 kleryków, w Kazimierzu na teologii moralnej 6 słuchaczy, filozofię w Chełmie już drugi rok studiowało 5 kleryków. Retoryki uczyło się w Pilicy 7 uczniów i gra-

⁹⁷ ARK rps AT Prosper Burzyński, s. 16–18, 65–67, 72–74; rps AT Stefan de Medem, s. 72–74; G. Wiśniowski, *Prowincje reformackie w latach 1795–1815*, w: *Zakony św. Franciszka w Polsce w latach 1772–1970*, Warszawa 1978 s. 161–162.

⁹⁸ G. Wiśniowski, *Prowincje reformackie*, s. 172, 173, 174, 176.

⁹⁹ *Tamże*, s. 173.

¹⁰⁰ ARK rps AT Stefan de Medem, s. 72–74.

¹⁰¹ ARK rps AT Liboriusz Pałuchowicz, s. 38–40; rps AT Stefan de Medem, s. 10–12, 39–40, 66–68.

¹⁰² ARK rps *Tabula generalis* 1837.

¹⁰³ ARK rps AT Jan Kaczorkiewicz, *Tabula generalis* 1840, 1841.

matyki w Pińczowie – 6¹⁰⁴. 32 studentów miała również prowincja w roku 1857, w roku 1858 – 20, w roku 1859 – 14. W roku 1860 było 17 kleryków, w tym 3 uczyło się teologii moralnej w Pilicy, 2 filozofii w Krakowie i 4 w Sandomierzu, 2 gramatyki w Kazimierzu, a w Chełmie jeden uczył się filozofii i 5 gramatyki¹⁰⁵. Wyrazem panujących w środowisku reformackim nastrojów katastroficznych, ale i nadziei, może być prorocтво spisane w roku 1860 przez sekretarza prowincji i lektora o. Arseniusza Elgetta. „Gdy św. Marek Paschę oświęci, Antoni Zielonymi Świętami, Jan Bożym Ciałem objęci. Wtedy świat cały wstrząśnie pętami. Francja sześć razy zagrzmi, Niemców ujarzmi, Węgrów wyzwoli, Polskę dźwignie z niewoli, Prusacy się zachwieją, Rosja upadnie. Szwedy łzami się zaleją, Papież świat cały owaładnie. To nastąpi w roku 1886”¹⁰⁶.

Zrodzeni w niewoli, reformaci marzyli o wolności, tymczasem czekały ich jeszcze większe rozczarowania. Życie prowincji małopolskiej pod kierownictwem prowincjała o. Dionizego Milewcyka płynęło zwyczajnie. Zgodnie z postanowieniami kapituły prowincji w Krakowie z 25 sierpnia 1863 r., lektor o. Augustyn Łypaczewski uczył teologii jednego studenta, zaś 2 kleryków słuchało wykładów filozofii o. Karola Lipskiego. W Pilicy dwaj lektorzy, o. Mateusz Malinowski i o. Arseniusz Elgett prowadzili wykłady z teologii dla 3 kleryków. W Pińczowie 6 kleryków uczyło się filozofii, w Chełmie wykłady z filozofii dla 3 kleryków prowadzili dwaj lektorzy, o. Józef Bitkowski i o. Michał Janeczkiwicz. W Jędrzejowie o. Salezy Zychowicz uczył retoryki 4 kleryków. W Stopnicy 4 kleryków uczyło się gramatyki pod kierunkiem lektora, o. Dionizego Goca, a w Kazimierzu również 4 pod kierunkiem o. Kornelego Zakrzewskiego¹⁰⁷.

Tzw. reforma klasztorów Królestwa ogłoszona dekretem cara Aleksandra II z 8 listopada 1864 r., zastała prowincję małopolską i jej szkolnictwo w stanie pełnej żywotności. Za czynny udział zakonników w powstaniu styczniowym, w nocy z 27 na 28 listopada kasacie uległy klasztor w Chełmie i Solcu oraz w Sandomierzu z powodu *małej liczby zakonników*. Jako klasztory etatowe wyznaczono Jędrzejów, Pilicę, Pińczów i Stopnicę. W spokoju pozostawiono na razie klasztor w Kazimierzu. Do Jędrzejowa przywieziono zakonników z Solca, zaś do Stopnicy z Rytwan i Sandomierza¹⁰⁸.

¹⁰⁴ ARK rps Tabula generalis 1852.

¹⁰⁵ ARK rps Tabula generalis 1857, 1858, 1859, 1860.

¹⁰⁶ ARK rps Tabula generalis 1860 s. 15.

¹⁰⁷ ARK rps Tabula totius Provinciae 1863.

¹⁰⁸ ARK rps Continuatio libri et tabula conventus in Pilica 1864.

W klasztorze pilickim w 1865 r. mieszkało 40 zakonników, w tym 17 ojców, 5 braci i 18 studentów teologii oraz nowicjuszy, którzy przybyli tutaj ze skasowanych klasztorów w Białej, Siennicy i Węgrowie. Jednak już 16 lutego tegoż roku, 7 kleryków nowicjuszy i 4 braci zostało wydalonych z zakonu. W roku 1866 mieszkało tam 27 zakonników, w tym 3 ojców, studentów teologii¹⁰⁹. Podobne przebudzenie panowało w klasztorze pińczowskim, dokąd przewieziono zakonników z Kazimierza¹¹⁰. Usunięcie reformatów z klasztoru etatowego w Jędrzejowie nastąpiło w roku 1870. Klasztory w Pińczowie i Stopnicy zostały zlikwidowane w roku 1899, w Pilicy zaś 15 lipca 1902 r. z powodu *małej liczby zakonników*¹¹¹. Po jednym zakonniku pozostawiono do śmierci: w Pińczowie – o. Innocentego Boniszewskiego, który zmarł w 1910 r., w Stopnicy – o. Dionizego Goca, który zmarł 1920 r., w Pilicy – o. Apolinarego Szlenka, który zmarł 21 lutego 1915 r.¹¹² Likwidacja prowincji małopolskiej oraz jej studiów nastąpiła już w roku 1864.

2 Organizacja nauczania

Podwójny system kształcenia

W małopolskiej prowincji reformatów, podobnie jak w innych gałęziach franciszkańskich, istniał podwójny system kształcenia przyszłych kapłanów, obejmujący kurs pełny lub skrócony. Kurs pełny obejmował studia przygotowawcze, tzn. gramatykę i retorykę, filozofię oraz teologię spekulatywną i moralną. Statuty kustodialne z roku 1638 i prowincjalne z 1643 r. wskazują na ten model studiów: „Ponieważ studia świętych i humanistycznych nauk należą do zajęć godnych i przyzwoitych, mogących być zawsze ozdobą i pomocą dla Kościoła Bożego i naszego zakonu, byleby połączone były z pobożnością, dlatego nakazujemy, aby prowincja nasza miała zawsze studia scholastyczne, mianowicie gramatykę, retorykę, fizykę i metafizykę, oraz teologię spekulatywną i moralną”¹¹³.

¹⁰⁹ ARK rps Continuatio libri, Tabula 1865, 1866.

¹¹⁰ ARK rps Archiwum conventus Pińczowiensis ab anno 1683, s. 268–270.

¹¹¹ ARK rps Continuatio libri, Tabula 1902; G. Wiśniowski, *Prowincje reformackie*, s. 181.

¹¹² ARK rps Kronika klasztoru Franciszkanów Reformatów w Pilicy 1915–1987 s. 1–3; G. Wiśniowski, *Prowincje reformackie*, s. 181.

¹¹³ ARK rps Statuta 1638 s. 38; rps Statuta 1643 s. 41.

Od kandydata do kapłaństwa wymagano ukończenia 15 roku życia¹¹⁴. W praktyce wiek wstępujących wahał się między 15 a 30 rokiem, przy czym najczęściej mieli oni już 20 lat życia¹¹⁵. Jeśli chodzi o wykształcenie, to od kandydatów wymagano płynnego czytania i pewnej znajomości łaciny, a więc ukończenia szkoły parafialnej¹¹⁶. I tego minimum reformaci przestrzegali ściśle, skoro nowicjusz Prospier Słowiński w roku 1744 na tzw. wotacji otrzymał 3 głosy negatywne, dlatego że słabo czytał w chórze i w refektarzu¹¹⁷.

Statuty prowincjalne z roku 1643 zagroziły lektorom, że jeśli nie zechcą uczyć gramatyki łacińskiej, to w ogóle utracą urząd¹¹⁸. Okazuje się jednak, że kandydaci do zakonu, którzy rekrutowali się z zagonowej szlachty i mieszczan, a wyjątkowo tylko z warstwy chłopskiej mieli już ukończoną szkołę średnią w kolegiach jezuickich, pijarskich czy też w licznych koloniach akademickich. W statutach z czasu unii z bernardynami, opracowanych w roku 1634, mówi się wyjątkowo o precedencji przysługującej lektorom *artium*¹¹⁹. W roku następnym w Krakowie spotykamy trzech kleryków bezpośrednio po nowicjacie: Laurentego Broskiego, Tomasza Kopczykowicza i Franciszka Mojęckiego, którzy prawdopodobnie uczyli się gramatyki łacińskiej; dwóch spośród nich mieszkało tutaj do roku 1637¹²⁰.

W roku 1661 w Bieczu spotykamy się po raz pierwszy z lektorem gramatyki i retoryki o. Teodorem Pietrowiciuszem oraz uczącymi się klerykami¹²¹. W roku 1681 na 44 kleryków tylko 2 uczyło się sztuk wyzwolonych w Stopnicy¹²². Odtąd następuje długa przerwa aż do roku 1705, kiedy to na 44 kleryków w prowincji, 2 neoprofesorów w Stopnicy uczy się łacińskiej gramatyki¹²³. Podobnie było w latach następnych. W roku 1706 łaciny uczy się tylko jeden student, w 1707 r. na 51 kleryków, gramatyki łacińskiej uczyło się 3, w roku 1709 na 37 kleryków w prowincji, łaciny uczyło się po dwóch

¹¹⁴ ARK rps Statuta 1643 s. 34.

¹¹⁵ ARK rps Liber metrices novitatus wieliciensis ab anno 1715–1750; rps Album seu metrica novitatus sandomiriensis ab anno 1700–1752.

¹¹⁶ ARK rps Statuta 1643 s. 5.

¹¹⁷ ARK rps Liber metrices novitatus wielicensis, Diagnitiones (!) seu vota 1744.

¹¹⁸ ARK rps Statuta 1643 s. 14.

¹¹⁹ ARK rps Acta Provinciae, s. 426.

¹²⁰ ARK rps Acta Provinciae, s. 445, 508; rps Cathalogus professorum, s. 4.

¹²¹ ARK rps Annales, t. 2 s. 135–136; rps Cronica conventus Becensis, t. 1 s. 204, 216.

¹²² ARK rps AO Paweł Jezierski, s. 99a.

¹²³ ARK rps AO Zygmunt Babski, s. 9–11, 30–32.

w Stopnicy i w Wieliczce¹²⁴. W roku 1728 na 76 kleryków, 8 uczyło się gramatyki i retoryki, w roku 1730 na 94 studentów, gramatyki uczyło się 3 neoprofesorów w Stopnicy i 6 w Zakliczynie¹²⁵.

Przed podziałem prowincji w roku 1746 miała ona 72 kleryków, w tym jeden uczył się sztuk wyzwolonych w Zakliczynie i jeden w Solcu¹²⁶. W roku 1772, bezpośrednio przed rozbiorem Polski, prowincja liczyła 76 kleryków, w tym 11 uczyło się retoryki w Stopnicy. Rok później w prowincji było 66 kleryków, a spośród nich 4 uczyło się gramatyki w Stopnicy i 4 retoryki w Zakliczynie¹²⁷. Jeszcze w roku 1790 na 28 studentów, tylko 4 odbywało studia przygotowawcze w Stopnicy¹²⁸.

W miarę jak w szkołach prowadzonych przez Komisję Edukacji Narodowej, podręcznik gramatyki łacińskiej Donata został zastąpiony *Elementarzem do szkół parafialnych*, a następnie w szkołach elementarnych nie uczono wcale łaciny, niemal wszyscy kandydaci do kapłaństwa musieli przerabiać kurs gramatyki i retoryki. Tak na przykład w roku 1800 na 35 studentów, przedmiotów tych uczyło się 13 kleryków, w roku 1830 na 37–15, a w roku 1863 na 27 kleryków, 12 uczyło się w reformackiej szkole średniej¹²⁹.

Studia na kursie pełnym trwały 8 do 9 lat, nie licząc nowicjatu. Studia przygotowawcze trwały zazwyczaj 3 lata, w tym 2 lata poświęcano nauczaniu gramatyki i jeden rok – retoryki. Filozofia trwała 3 lata, z wyjątkiem lat 1778–1781, kiedy to zredukowano ją do dwóch lat¹³⁰. Studia teologiczne do roku 1696 trwały również 3 lata, choć władze generalne zakonu zalecały 4 lata teologii, ale polecenie to realizowano dopiero po roku 1696¹³¹. Do święceń subdiaconatu wymagano przynajmniej trzyletniego pobytu w klasztorze. Święcenia kapłańskie mógł otrzymać kleryk po upływie 6 lat od wstąpienia do zakonu¹³². Najczęściej święceń kapłańskich udzielano w okre-

¹²⁴ ARK rps AO Zygmunt Babski, Tabula generalis 1706, 1707, 1709.

¹²⁵ ARK rps AO Rajmund Maykiewicz, s. 7–15, Tabula generalis 1730.

¹²⁶ ARK rps AO Zygmunt Mieczkowski, s. 294–300.

¹²⁷ ARK rps AO Aleksander Lisicki, s. 42, 82.

¹²⁸ ARK rps AT Jan Wielowieyski, s. 90.

¹²⁹ ARK rps AT Eustachy Adamowski, s. 153–156; rps AO Paweł Jędrzejewicz, s. 44, 73, 77; rps AO Joachim Majewski, Tabula generalis 1836, 1837, 1838; rps AO Jan Kaczorkiewicz, Tabula generalis 1839, 1840.

¹³⁰ ARK rps AO Konstantyn Przysiałowski, s. 2, 13.

¹³¹ ARK rps AO Konstantyn Przysiałowski, s. 2, 13, 32; rps AO Jakub Zagórowski, Tabulae conventuum 1696, 1697, 1699.

¹³² ARK rps Statuta 1638, s. 28.

sie pierwszych lat studiów teologicznych, a studentami ostatnich lat byli już przeważnie księży¹³³.

Pięciu kleryków, którzy wstąpili do zakonu w roku 1643, już w 1645 r. otrzymało tonsurę i 2 święcenia niższe. Klerycy Łysogórski, Pleszowicz i Wojakowski, przyjęci do zakonu w roku 1641, subdiakoniat otrzymali w 1644 r.; w 1647 r. wszyscy mieli już święcenia kapłańskie. Kwintowicz i Urbanides, którzy w 1640 r. złożyli śluby wieczyste, już w roku 1645 otrzymali prezbiterat¹³⁴. Natomiast Marcelli Borcen czekał na święcenia kapłańskie 7 lat¹³⁵.

Mniej zdolni kandydaci do kapłaństwa studiowali na skróconym kursie, który według statutów prowincjalnych z roku 1643 zaczynał się po ukończeniu artium i dialektyki, i obejmował tylko teologię moralną¹³⁶. Po raz pierwszy z takim kursem teologii moralnej spotykamy się w 1662 r. w Krakowie¹³⁷. Odtąd podobny program stosowano częściej, np. w roku 1709 we Lwowie, w 1728 r. w Bieczu, a w 1774 w Zamościu¹³⁸. W 1800 r. na ogólną liczbę 35 kleryków, 3 uczyło się na skróconym kursie w Pińczowie, 6 w Pilicy w 1831 r.¹³⁹ Skrócony kurs trwał 3 lata; po jego ukończeniu kleryk otrzymywał święcenia kapłańskie, i poza odprawianiem mszy św. pełnił obowiązki zakrystiana, dzwonnika czy bibliotekarza¹⁴⁰. Kiedy kleryk Joachim Kamiński ukończył pomyślnie kurs teologii moralnej w latach 1835–1837, został przyjęty na teologię dogmatyczną, ale jego studia trwały łącznie 10 lat¹⁴¹.

Kalendarz roku szkolnego

Organizacja nauczania w szkolnictwie reformackim, podobnie jak w całym zakonie franciszkańskim opierała się na wzorach uniwersy-

¹³³ ARK rps Annales, t. 6 s. 2.

¹³⁴ ARK rps Acta Provinciae, s. 773–774, 787, 1090, 1091; rps Catalogus professorum, s. 5.

¹³⁵ ARK rps Acta Provinciae, s. 774, 1090.

¹³⁶ ARK rps Statuta 1643, s. 41.

¹³⁷ ARK rps Annales, t. 2 s. 135.

¹³⁸ ARK rps AO Krzysztof Klimecki, s. 17. Tabula generalis 1709; rps AT Rajmund Maykiewicz, s. 14.

¹³⁹ ARK rps AT Eustachy Adamowski, s. 155; rps AT Stefan de Medem, s. 49, 66.

¹⁴⁰ ARK rps Statuta generalia 1643 s. 33; rps Statuta 1747 s. 78.

¹⁴¹ ARK rps Statuta generalia 1643 s. 33; rps AO Jan Koczorkiewicz, Tabulae generales 1839, 1840.

tetu paryskiego i stworzyła tylko niewiele nowych form¹⁴². Na wzorach paryskich oparty był w pierwszym rządzie kalendarz roku szkolnego oraz codzienny rozkład zajęć szkolnych. Istniały dwa terminy początku i końca roku szkolnego. Uchwała zarządu prowincji z 25 lipca 1770 r. mówi, że rok akademicki rozpoczyna się 9 września a kończy 14 lipca, w dzień św. Bonawentury¹⁴³. *Ratio studiorum* prowincjała o. Benwenutego Dunikowskiego z 1781 r. ustala początek roku szkolnego na dzień 1 września, a koniec na 30 czerwca¹⁴⁴. Wobec tego wakacje trwały dwa miesiące.

Teoretycznie rok szkolny trwał przez 10 miesięcy. Jednak obok wielkich wakacji, wiele dni było wolnych od nauki: okres od 19 października do 2 listopada, od 21 grudnia do 1 stycznia, i od niedzieli zwanej sześćdziesiątnicą do środy popielcowej. Poza tym wolne od nauki były wszystkie dni, w których przypadały święta nakazane przez Kościół, święta patronów zakonu, oraz dwa czwartki w miesiącu, jako dni spacerów i rekreacji¹⁴⁵. W rzeczywistości dni wolnych od nauki było w ciągu roku około 200, a czas nauczania obejmował tylko pozostałe 165 dni. Takie zestawienie dni wolnych zostało sporządzone na kapitule generalnej Zakonu Braci Mniejszych w Rzymie w 1757 r., i miało na celu ograniczenie dalszych zwolnień¹⁴⁶.

Lekcje, zgodnie z powszechnie przyjętym zwyczajem, prowadzono przed i po południu. U reformatów lekcja poranna trwała półtorej godziny, a popołudniowa jedną godzinę. Uchwała zarządu prowincji z 25 lipca 1770 r. określa początek lekcji porannej na godzinę 9⁴⁵; po południu zaś lekcja trwała od godziny 15 do 16, bezpośrednio po odmówieniu nieszpórów. Jeżeli z uzasadnionej przyczyny nieszpory odmawiano o godzinie 15, wówczas lekcja trwała od godziny 14 do 15¹⁴⁷. Podobny podział godzin lekcyjnych pozostawiono również w nowym porządku studiów, jaki w roku 1752 opracowano w Austrii na polecenie Marii Teresy. Zalecano w nich, zgodnie z tradycjami Sorbony, prowadzenie wykładów od godziny 8³⁰ do 9³⁰, i od 15 do 16¹⁴⁸.

¹⁴² R. Kink, *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien*, t. 2, Wien 1854 s. 100–102.

¹⁴³ ARK rps Annales, t. 10 s. 49.

¹⁴⁴ ARK rps AO Benwenuty Dunikowski, s. 130–131; rps Annales, t. 10 s. 247.

¹⁴⁵ ARK rps Statuta 1643 s. 27, 41–42.

¹⁴⁶ *Capitulum Generale*, Roma 1757 s. 101–102.

¹⁴⁷ ARK rps Annales, t. 10 s. 49.

¹⁴⁸ H. Zschokke, *Die theologischen Studien un Anstalten der katholischen*

Metody i środki nauczania

Wraz z przyjęciem scholastycznego systemu studiów, przyjęto także jego specyficzną metodę nauczania. Zawierała ona dwa elementy: wykład i dysputę¹⁴⁹. W statutach z roku 1638 czytamy: „Ponieważ wiedzę zdobywamy nie tylko przez słuchanie i rozmyślanie ale także przez pilne używanie jej i przez pisemne ćwiczenia, dlatego nakazujemy aby w każdą sobotę urządzać zebrania literackie, zwane popularnie dysputami”¹⁵⁰.

Podstawą nauczania były wykłady lektorów. W zakonie franciszkańskim istniały dwie metody przekazywania materiału. Zgodnie z pierwszą wykładowca w oparciu o tekst Szkota lub na podstawie własnego skryptu objaśniał odpowiednie zagadnienie. Tymczasem studenci słuchali objaśnień, a po omówieniu kwestii lektor dyktował treść wykładu. Kapituły generalne zakonu z lat 1633, 1651 i 1691 poświadczają tę metodę¹⁵¹. Natomiast kapituła w Rzymie z roku 1651 wyraziła zgodę na wprowadzenie również praktyki dyktowania istotnych elementów wykładu. Dopiero po zapisaniu przez studentów, profesor objaśniał podany materiał¹⁵².

W małopolskiej prowincji reformatów stosowano obydwie metody nauczania. Za wykładem opowiadają się statuty z roku 1643, w których czytamy: „Lektorzy filozofii i teologii... po wyłożeniu lekcji”¹⁵³. Za dyktowaniem przemawia uchwała *definitorium* z roku 1679, w której zaleca się, aby lektorzy dyktowali studentom wykłady: „dictent lectiones”¹⁵⁴. Każda lekcja dzieliła się na trzy części: kolokwium sprawdzające stopień przyswojenia poprzedniego wykładu, zbiecie zarzutów jakie można by ewentualnie przytoczyć w omawianej sprawie, i wykład nowego zagadnienia. Statuty z roku 1643 postanawiają: „Lektorzy filozofii i teologii każdego dnia po powtórzeniu czy wyłożeniu lekcji, rozwiązują wątpliwości swoich studentów, jeśli takie mają”¹⁵⁵.

Pogłębieniu wyłożonego materiału służyły tzw. konferencje lub ćwiczenia,

Kirche in Österreich, Wien und Leipzig 1894 s. 151.

¹⁴⁹ M. Grabmann, *Die Geschichte der scholastischen Methode*, t. 2, Freiburg 1911 s. 13, 21.

¹⁵⁰ ARK rps Statuta 1638 s. 38; Tamże 1747 s. 78.

¹⁵¹ *Chronologia historico legalis Seraphici Ordinis*, t. 1, Neapoli 1950 s. 701; t. 3, Roma 1752 cz. 1 s. 77, 355.

¹⁵² *Chronologia*, t. 3 cz. 1 s. 77.

¹⁵³ ARK rps Statuta 1643 s. 96.

¹⁵⁴ ARK rps AO Konstanty Przysiałowski, s. 24.

¹⁵⁵ ARK rps Statuta 1643 s. 96.

czenia, które odbywały się codziennie w dniach wykładów przez 30 minut zaraz po kolacji. Jeden ze studentów powtarzał treść wykładu, a inni wysuwali wątpliwości i proponowali rozwiązania. Nad właściwym przebiegiem ćwiczeń czuwali lektorzy¹⁵⁶. Ponadto dwa razy w tygodniu odbywały się powtórki większych partii przerobionego materiału¹⁵⁷.

Ważnym środkiem dydaktycznym były dysputy, które odbywały się w każdą sobotę. Brali w nich udział wszyscy studenci, którzy w obecności lektorów stawiali pytania i rozwiązywali trudności. Odbywało się to w ten sposób, że na tablicy pisano określone twierdzenie, potem jeden spośród studentów bronił tezy, a dwaj inni stawiali pytania i rozwiązywali kwestię¹⁵⁸. Oprócz sobotnich były jeszcze dysputy miesięczne, prowadzone w refektarzu wobec mieszkańców klasztoru, a często i zaproszonych gości. Były wreszcie dysputy uroczyste z okazji zakończenia roku szkolnego, ku czci mistrza szkoły Jana Dunsza Szkota czy św. Bonawentury. Takie dysputy odbywały się w kościele i najczęściej prowadzili je sami lektorzy¹⁵⁹. Zachowało się osiemnaście drukowanych tego rodzaju dysput, w których omówiono zagadnienia z filozofii i teologii, a pochodzą z różnych lat wieku XVIII¹⁶⁰.

Mając na uwadze to, że 8 godzin na dobę w ciągu dnia i nocy poświęcano na modlitwę należy stwierdzić, że czasu do nauki pozostawało niewiele. Dlatego studentom nie wolno było wychodzić poza klasztor; podobnie lektorzy mogli wychodzić tylko w razie konieczności, ale nigdy obaj równocześnie¹⁶¹. Kleryków nie wolno było zajmować żadną pracą fizyczną ani wysyłać na kwestę. Lektorom nie wolno było równocześnie pełnić jeszcze innych obowiązków, np. kaznodziei czy spowiednika¹⁶². Studentów niedbałych i leniwych, lektorzy mieli prawo karać za zgodą gwardiana nawet chłostą. Odbierano im równocześnie częściowo lub całkowicie prawo do rekreacji¹⁶³. Jeśli kleryk nie robił żadnych postępów w nauce lub zachowywał się niegodnie, mógł być wydalony z zakonu.

¹⁵⁶ Tamże, 1638 s. 38; Tamże 1747, s. 78.

¹⁵⁷ ARK rps Annales, t. 10 s. 119; *Chronologia*, t. 3 cz. 1 s. 42.

¹⁵⁸ ARK rps Statuta 1638 s. 38; Tamże 1747 s. 78; rps Annales, t. 10 s. 49, 231.

¹⁵⁹ ARK rps Statuta 1643 s. 96.

¹⁶⁰ J. Kędzior, *De schola scotistica in Polonia*, „Collectanea Franciscana Slavica”, Sibenici 1937 s. 112–116.

¹⁶¹ ARK rps Statuta 1643 s. 41.

¹⁶² ARK rps Statuta 1638 s. 38.

¹⁶³ ARK rps AO Benwenuty Dunikowski, s. 130; rps Statuta 1643 s. 41.

wywał się nieodpowiednio, stosowano karę degradacji, przenosząc go do stanu braci laików¹⁶⁴.

Przełożeni miejscowi, pod karą suspensy, byli zobowiązani do stworzenia klerykom jak najlepszych warunków do życia i nauki¹⁶⁵. Wśród środków pomocniczych do nauczania należy wspomnieć o skryptach i bibliotekach. W prowincji małopolskiej reformatów, przynajmniej od 1679 r., wolno było wykładać jedynie ze skryptu. Lektorzy, którzy uczyli już sześć lat byli zobowiązani do sporządzania własnych skryptów, w przeciwnym razie należało pozbawić ich urzędu. Tylko lektorzy początkujący mogli posługiwać się skryptami starszych kolegów, przy czym musieli je własnoręcznie streszczać. Takie zarządzenie wydał prowincjał o. Konstanty Przysiałowski w 1678 r., a potwierdziły je statuty prowincjalne z roku 1747¹⁶⁶.

Ważnym środkiem pomocniczym w nauczaniu były biblioteki klasztorne, a zwłaszcza ich dział naukowy – „libri scholastici”. Były to teksty Pisma Świętego, dzieła Ojców Kościoła, dzieła Szkota i jego komentatorów, oraz wielu teologów współczesnych. Stanowiły one zaplecze dla pracy lektorów i studentów¹⁶⁷. Zasoby te były duże i bogate. W klasztorze krakowskim, który powstał w 1625 r. w okresie najazdu szwedzkiego (1655), biblioteka liczyła 1600 tomów, w tym 213 pozycji scholastycznych i 160 kazuistycznych. W Lublinie, według katalogu z roku 1790, było 2289 książek, w Kazimierzu Dolnym, według katalogu z 1806 r., biblioteka liczyła 1800 woluminów¹⁶⁸.

Wykładowcy

Prowadzący nauczanie, zarówno studentów *artes*, jak i na filozofii i teologii, nazywał się lektorem¹⁶⁹. Stanowisko to mógł objąć jedynie kapłan należący do prowincji małopolskiej, który ukończył studia filozoficzne i teologiczne oraz odznaczał się odpowiednią wiedzą i pobożnością¹⁷⁰. Wyboru nowych lektorów dokonywano po tzw. egzaminie konkursowym w czasie dorocznych kongregacji prowincji

¹⁶⁴ ARK rps AO Prosper Klimecki, s. 73.

¹⁶⁵ ARK rps Statuta 1638 s. 82.

¹⁶⁶ ARK rps AO Konstanty Przysiałowski, s. 124; rps Statuta 1747 s. 79.

¹⁶⁷ ARK rps Statuta 1747 s. 79.

¹⁶⁸ ARK rps Index bibliothecae, katalog 1648; L. Zalewski, *Biblioteka Seminarium Duchownego w Lublinie i biblioteki klasztorne w diecezji lubelskiej i podlaskiej*, Warszawa 1926 s. 110, 115.

¹⁶⁹ ARK rps Statuta 1643, s. 86–88.

¹⁷⁰ Tamże, s. 86–88.

oraz podczas odbywających się co trzy lata kapituł¹⁷¹. Egzaminatorami, obok prowincjała i definitorów, byli dwaj ojcowie spośród lektorów teologii. Egzamin ten stanowił pewnego rodzaju habilitację dla przyszłych lektorów reformackich. Innych kwalifikacji lektorzy nie posiadali, ponieważ studia uniwersyteckie czy też generalne były wprost zakazane¹⁷².

Zgodnie z ustawami zakonu, lektorzy mieli rozpoczynać swoją karierę od nauczania *artes*. Po pewnym stażu i zdaniu nowego egzaminu mogli uczyć filozofii, a po skończeniu tego kursu i jeszcze jednym egzaminie, mogli prowadzić wykłady teologii¹⁷³. Przepisy te nie były jednak przestrzegane. W praktyce lektorzy rozpoczynali swoją karierę nauczycielską od filozofii. Tak np. o. Stefan Urbanides w 1647 r. został lektorem filozofii, a w roku 1651 rozpoczął wykłady z teologii¹⁷⁴. O. Jan Bieńkowski filozofii uczył w latach 1659–1664, a teologii od roku 1665¹⁷⁵. O. Antoni Węgrzynowicz obowiązki lektora filozofii pełnił w latach 1683–1688, a wykłady z teologii rozpoczął w roku 1692¹⁷⁶.

Lektorami *artes* byli w tym czasie: o. Teodor Pietrowiciusz w 1660 r. w Bieczu, w roku 1696 lektorem *artes* w tym klasztorze był o. Damian Czerkasowski. W 1700 r. obowiązki lektora gramatyki w Stopnicy pełnił o. Cyprian Malinowski. Wymienieni lektorzy na tym zakończyli karierę nauczycielską¹⁷⁷. Jedynie o. Klemens Brzeziński, który w 1664 r. uczył sztuk wyzwolonych w Bieczu, w latach 1665–1667 był lektorem filozofii we Lwowie¹⁷⁸.

Statuty z roku 1643 zawierają polecenie: „Poza koniecznością, lektorzy po ukończeniu kursu filozofii i teologii, niech nie powtarzają po raz drugi tego samego kursu, aby wielu mężów uczonych miała nasza reforma”¹⁷⁹. Zarządzenie to, które w swoich skutkach mogło być niekorzystne dla studiów, nie było jednak przestrzegane. Stanowisko lektora filozofii było najczęściej jednorazowe. Po ukończeniu kursu, lektorzy na ogół rozpoczynali wykłady na teologii. Zdarzały się jednak wyjątki, np. o. Joachim Stenzel uczył filozofii od

¹⁷¹ Tamże, s. 96; rps Statuta 1747 s. 80.

¹⁷² Tamże, s. 41.

¹⁷³ Tamże, s. 95.

¹⁷⁴ APRK rps Annales, t. 1 s. 436, 478.

¹⁷⁵ Tamże, t. 2 s. 39, 87, 154, 170.

¹⁷⁶ Tamże, t. 3 s. 98, 164, 211.

¹⁷⁷ Tamże, t. 2 s. 135; t. 3 s. 259, 376.

¹⁷⁸ Tamże, t. 2 s. 154, 171, 204.

¹⁷⁹ ARK rps Statuta 1643 s. 96.

roku 1673–1677, o. Zygmunt Babski od 1674 do 1680, o. Elekt Owanisiewicz od 1703–1709¹⁸⁰.

Znacznie dłużej trwało zwykle nauczanie lektorów na teologii. Jeden z pierwszych lektorów, o. Franciszek Rychłowski, wykładał ten przedmiot od roku 1640 do 1659, z krótką przerwą w roku szkolnym 1651/1652¹⁸¹. O. Stefan Urbanides wykładał teologię w latach 1651–1661¹⁸². Szczególnie długo, bo w latach 1659–1684 uczył o. Aleksander Niziński¹⁸³. O. Ludwik Różycki od roku 1661–1673, o. Klemens Rakowski od 1673 do 1685, o. Michał Suczewski w latach 1689–1704¹⁸⁴. Wreszcie ojcowie: Jacek Laskowski i Ambroży Szulc pełnili swe obowiązki lektorskie na teologii w latach 1731–1746¹⁸⁵.

W XIX w., kiedy ojców było znacznie mniej, lektorzy pełnili dłużej swoje obowiązki. O. Maksymilian Kozikowski, który ukończył studia 26 stycznia 1830 r. mając 26 lat, już 29 czerwca został mianowany nauczycielem gramatyki w Stopnicy, a w roku szkolnym 1831/1832 uczył retoryki i mistyki w Kazimierzu¹⁸⁶. Podobnie o. Adrian Gałuszkiewicz, lektor retoryki i dialektyki w Pińczowie w roku 1830/1831, w roku szkolnym 1831/1832 nauczał filozofii w Sandomierzu¹⁸⁷. O. Stefan Brzozowski w roku 1830/1831 uczył filozofii w Chełmie, a w roku 1831/1832 pełnił obowiązki lektora teologii moralnej w Pilicy¹⁸⁸. Podobne zmiany zachodziły wśród wykładowców teologii, skoro w roku 1830/1831 wykłady z teologii spekulatywnej w Krakowie, prowadzili: o. Liboriusz Patuchowicz i o. Ksawery Orłowski; w roku następnym spotykamy ich już w Pilicy, wykładających teologię moralną, a w roku 1832/1833 znowu mieszkają w Krakowie i uczą teologii¹⁸⁹.

Począwszy od 1647 r. na filozofii i od roku 1659 na teologii było zawsze dwóch lektorów. Lektor I (*primarius*) i lektor II (*secundarius*), który po pewnym czasie obejmował stanowisko swego pierw-

¹⁸⁰ ARK rps AO Prosper Klimecki, Akt luźny 1709; rps Annales t. 2 s. 343, 350, 424; t. 3 s. 41.

¹⁸¹ ARK rps Annales t. 1 s. 273, 373, 435–436, 450, 464, 878, 488, 528.

¹⁸² Tamże, t. 1 s. 478, t. 2 s. 135.

¹⁸³ Tamże, t. 2 s. 39, t. 3 s. 105.

¹⁸⁴ ARK rps AO Zygmunt Babski, s. 9; rps Annales, t. 2 s. 135–343; t. 3 s. 116, 171.

¹⁸⁵ ARK rps AO Adrian Czechowicz, s. 21; rps AT Zygmunt Mieczkowski, s. 159–164.

¹⁸⁶ ARK rps Stefan de Medem, s. 11, 68.

¹⁸⁷ Tamże, s. 11, 40.

¹⁸⁸ Tamże, s. 12, 39.

¹⁸⁹ Tamże, s. 10, 39, 88.

szego kolegi. Tak np. o. Antoni Węgrzynowicz w latach 1692–1694 pełnił obowiązki lektora w Krakowie¹⁹⁰. *Artes* uczył jeden lektor; dopiero od roku 1774 nauczanie powierzono dwóm lektorom, z których jeden uczył retoryki i dialektyki, a drugi ascetyki i mistyki. Teologii moralnej na kursie skróconym uczył zawsze jeden lektor¹⁹¹. Od roku 1735, kiedy zaprowadzono wykłady z kontrowersji i prawa kononicznego, przedmiotów tych uczono oddzielnie, przy czym jeden lektor uczył kontrowersji a drugi świętych kanonów¹⁹².

W latach 1830–1833 w Pilicy na kursie teologii moralnej uczył o. Bartłomiej Rutkowski; po nim wykłady objął o. Stefan Brzozowski. W Krakowie na teologii wykładali: o. Liboriusz Patuchowicz i o. Ksawery Orłowski. W Pińczowie retorykę i dialektykę wykładał o. Adrian Gałuszkiewicz, w drugim roku o. Wincenty Grzybowski, w trzecim roku gramatykę o. – Wiktor Litwiński. W Stopnicy gramatykę wykładał o. Maksymilian Kozikowski, w drugim roku o. Dionizy Milewczyk, w trzecim roku retorykę i mistykę o. Gaudenty Górnicki. W Sandomierzu filozofię wykładali ojcowie: Paweł Jędrzejewicz i Jan Kanty Kaczorkiewicz, w drugim roku: Alkantara Kosterkiewicz i Adrian Gałuszkiewicz, w trzecim roku: Adrian Gałuszkiewicz i Dionizy Milewczyk. W Kazimierzu lektorem gramatyki i profesorem mistyki przez dwa lata był o. Franciszek Wędrogowski, w trzecim roku nauczycielem retoryki i mistyki był o. Maksymilian Kozikowski. W Chełmie Lubelskim tylko w roku szkolnym 1830/1831 filozofię dla 6 kleryków wykładali ojcowie – Cyriak Sobczyński i Stefan Brzozowski¹⁹³.

W 1863/1864 ostatnim roku akademickim w dziejach prowincji małopolskiej, w Pińczowie na studium filozofii było 6 kleryków i dwóch lektorów: o. Teodor Orzechowski i o. Julian Władyka. W Krakowie kurs filozofii dla 2 studentów prowadził o. Karol Lipski, jednego studenta teologii, o. Franciszka Zajączka, uczył o. Augustyn Łypaczewski. W Pilicy na kursie teologii było 3 studentów, uczyło ich dwóch lektorów – o. Mateusz Malinowski i o. Arseniusz Elgett, którzy pełnili zarazem obowiązki kaznodziejów świątecznych. W Jędrzejowie istniało studium retoryki dla 4 kleryków, które prowadził o. Salezy Żychowicz, będąc zarazem kaznodzieją świątecznym. W Stopnicy studium gramatyki dla 4 słuchaczy prowadził lektor o. Dionizy Goc. W Kazimierzu było drugie studium gramatyki z 4 ucz-

¹⁹⁰ ARK rps Annales, t. 3 s. 211, 218, 224, 232.

¹⁹¹ Tamże, t. 10 s. 231.

¹⁹² Tamże, s. 119.

¹⁹³ ARK rps AT Stefan de Medem, s. 10–40.

niami i lektorem o. Kornelima Zakrzewskim. Był on równocześnie kaznodzieją świątecznym. Wreszcie w Chełmie Lubelskim prowadzono studium filozofii dla 3 słuchaczy. Zajęcia prowadzili dwaj lektorzy: o. Józef Bitkowski i o. Michał Janeczkiwicz¹⁹⁴.

Ratio studiorum prowincjała o. Benwenutego Dunikowskiego z 17 lipca 1781 r. zalecała, by na pierwszym roku filozofii lektor I wykladał *logikę docens* czyli dialektykę oraz *logikę disputatrix*. W tym czasie lektor II miał wykladać metafizykę ogólną, czyli ontologię. Na drugim roku lektor I wykladał zagadnienia z metafizyki szczegółowej, a więc psychologię i teodyceę. Lektor II kontynuował wykłady z metafizyki ogólnej. Na trzecim roku lektor I wykladał fizykę ogólną, lektor II zagadnienia z fizyki szczegółowej, np. o właściwościach ciał, o świecie, ziemi, niebie. Podobnie było na teologii, gdzie lektorzy dzielili się poszczególnymi traktatami z teologii dogmatycznej i moralnej, ewentualnie jeden z nich wykladał teologię dogmatyczną, drugi moralną¹⁹⁵.

W dniach wykładów lektorzy byli zwolnieni z chórowych modlitw o północy i nieszporów po południu. Aż do roku 1774 nie mogli równocześnie z urzędem lektora pełnić urzędu kaznodziejskiego. Ponadto po 6 latach wykładów filozofii czy teologii otrzymywali tytuł *jubilata*¹⁹⁶. Lektorom nie wolno było uczyć poza własnym klasztorem i nikogo poza klerykami własnej prowincji. Wyjątkowo na prośbę Jana Zamojskiego, o. Ignacy Cetnarowicz prowadził wykłady z filozofii skotystycznej w Akademii Zamojskiej w roku akademickim 1775/1678¹⁹⁷.

Wykładowcy reformaccy mieli ściśle określone zadanie: wykladać według norm przyjętych w zakonie. Na filozofii wykładano treść komentarzy Dunsza Szkota do pism Arystotelesa, a na teologii komentarze tego ostatniego do 4 ksiąg Sentencji Piotra Lombarda. Nie chodziło więc o zdobywanie i przekazywanie wiedzy nowej, lecz o wykład filozofii i teologii uprawianej przez Dunsza Szkota i przekazywanie jej z pokolenia na pokolenie. Trafiali się jednak wśród lektorów reformackich wybitniejsi teologowie czy też twórcy literatury religijnej.

Pierwszym z nich był o. Benedykt Bułakowski (1585–1654), który jako lektor teologii w Wiedniu, w 1613 r. uczestniczył w publicznej dyspacie w kolegium jezuitów, z wybitnym teologiem Marcinem

¹⁹⁴ ARK rps Tabula totius Provinciae 1863 s. 46–50.

¹⁹⁵ ARK rps AO Ksawery Dunikowski, s. 130.

¹⁹⁶ ARK rps AT Prosper Klimecki, s. 2; rps Statuta 1643 s. 9.

¹⁹⁷ ARK rps Annales, t. 2 s. 367; rps Statuta 1643 s. 96.

Becanem, w obecności cesarza Niemiec i wielu innych słuchaczy¹⁹⁸. W 1645 r. brał udział w *Colloquium Charitativum*, w Toruniu, zwołanym przez króla Władysława IV, przygotowując odpowiedzi na zarzuty luteran, kalwinistów i braci czeskich¹⁹⁹. O. Chryzostom Dobrosielski (1605–1676) nie był lektorem ale długoletnim magistrem nowicjatu. Dokonał on systematycznego opracowania podręcznika teologii ascetycznej i mistycznej *Summarium asceticae et mysticae theologiae*, wydanego w Krakowie, w latach 1655, 1703 i 1731. Jak utrzymuje Karol Górski, był to pierwszy tego rodzaju traktat w Kościele²⁰⁰.

O. Florian Jaroszewicz w dziele *Matka świętych Polska* wspomina, że o. Franciszek Rychłowski (1611–1673), jako lektor, opracował kurs teologii w 5 tomach; w rękopisach pozostawił także wiele prac z zakresu ascetyki i apologetyki²⁰¹. Pisma te nie dochowały się do naszych czasów. Dysponujemy tylko tekstem dysputy religijnej, jaką Franciszek Rychłowski przeprowadził w 1660 r. w Rożnowie nad Dunajcem z braćmi polskimi: ministrem zboru Andrzejem Wiszowatym, S. Przypkowskim oraz Władysławem i Zbigniewem Morsztynami. Obok dwóch jezuitów, reprezentował on stronę katolicką i był głównym obrońcą tezy o wyłącznym prawie Kościoła katolickiego do wykładania Pisma Świętego²⁰². Jako wybitny kaznodzieja XVII w., wydał drukiem: *Kazania na niedziele całego roku*, Kraków 1664, *Kazania na święta całego roku*, Kraków 1667, *Kazania na święta Panny Przenajświętszej*, Kraków 1667, *Kazania dwojaki na niedziele całego roku*, Kraków 1672²⁰³.

Wybitnym teologiem reformackim był o. Antoni Węgrzynowicz (1657–1721), który pozostawił w rękopisie kurs teologii i traktat kontrowersyjny²⁰⁴. Jako znawca mariologii wyłożył swoje poglądy w dziele *Alphabetum Immaculatae Conceptionis SS. Virginis Mariae*, wydanym w Krakowie 1710 r. oraz w dziele *Syllabus Marianus*, wydanym we Lwowie 1717 r. Zgodnie z duchem epoki baroku w *Alphabetum* omó-

¹⁹⁸ ARK rps Acta Provinciae, s. 22.

¹⁹⁹ G. Wiśniowski, Benedykt Bułakowski, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3 kol. 546–547.

²⁰⁰ K. Górski, *Od religijności do mistyki*, cz. 1, 966–1795, Lublin 1962 s. 147.

²⁰¹ F. Jaroszewicz, *Matka Świętych Polska*, t. 1, Poznań 1893 s. 260.

²⁰² ARK rps Annales, t. 2 s. 83, 296–334.

²⁰³ S. Pelczar, *Zarys dziejów kaznodziejstwa w Polsce*, Kraków 1917 s. 235; G. Wiśniowski, *Rychłowski Franciszek h. Nałęcz*, w: *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, t. 3, Warszawa 1982 s. 535–537.

²⁰⁴ ARK rps B³ Cursus Theologicus ad mentem Doctoris Subtilis J. D. Scoti, Cracoviae 1697–1700; rps Tractatus compendarius Cracoviae–Leopoli 1699–1700.

wił różne tytuły Matki Najświętszej w oparciu o teksty Pisma Świętego i naukę Ojców Kościoła, wykładając ich sens skryptyurystyczny, doktrynalny, figuralny i mistyczny. W *Syllabus Marianus* i *Melodia św. Kazimierza* przeprowadził badania teologiczne dotyczące wszechpośrednictwa Najświętszej Maryi Panny²⁰⁵. Po śmierci autora, w 1728 r. wyszło dziełko *Panoplia Ecclesiae Dei*, wydane w Krakowie, które ma charakter dogmatyczno-polemiczny. Węgrzynowicz rozprawił się w nim z błędami Lutera, Kalwina, schizmatyków i ateistów, wspomina także błędne tezy Janseniusza. Jest on również autorem wydanych drukiem w języku polskim *Kazań niedzielnych*, których *Księga I* wyszła w Krakowie 1707 r., *Księga II* w Częstochowie 1713 r., a *Księga III* w Warszawie 1714 r.²⁰⁶

O. Florian Jaroszewicz (1688–1771) znany jest najbardziej jako autor dzieła *Matka Świętych Polska*, wydanego po raz pierwszy w Krakowie w 1767 r. W roku 1752 wydał on we Lwowie *Principia theologiae asceticae*, pracę obejmującą 400 stron druku. Poza tym ogłosił dwie prace w obronie celibatu przed atakami propagandy oświecenia: *Stare błędy światowej mądrości*, Lwów 1771, oraz *Stary argument światowej mądrości*, Lwów 1771. Publikacje te ogłosił jako członek kustodii (1746), a następnie ruskiej prowincji reformatów (1763). Całą jednak formację kapłańską i lektorską otrzymał w prowincji małopolskiej²⁰⁷.

Podobnie jak Jaroszewicz, formację kapłańską i lektorską w prowincji małopolskiej otrzymał o. Stanisław Kleczewski (1714–1776), który wpisał się w oświeceniowy nurt prac nad doskonaleniem języka przez swoją pracę *O początku, dawności, odmianach i wydoskonaleniu języka polskiego zdania*, dedykowaną biskupowi Ignacemu Krasickiemu, a wydaną we Lwowie 1767 r. W drugiej części tej publikacji autor domaga się usuwania obcych słów z języka polskiego, ułożenia gramatyki, wprowadzenia języka polskiego do szkół, nauki poprawnego mówienia i podniesienia poziomu oświaty społeczeństwa. Wszystkie te postulaty były bardzo ważne i aktualne²⁰⁸. Dwa inne

²⁰⁵ A. Wasilkowski, *Universalis mediatio BMV p. A. Węgrzynowicz*, „Collectanea Franciscana Slavica”, 2:1940 s. 127–154; *Melodia św. Kazimierza Królewicza Polskiego*, Kraków 1704.

²⁰⁶ J. Bar, *Udział Polski w Literaturze franciszkańskiej (Bibliografia)*, „Studia Theologica Varsaviensia”, Warszawa 1966–1969 (dalej cyt. Bar), poz. 1492–1496, 5646; K. Estreicher, *Bibliografia polska* (dalej cyt. Estr), I–XXIV, Kraków 1872–1951 t. XXXII, poz. 309–311; S. Pelczar, *dz. cyt.*, s. 267.

²⁰⁷ Bar poz. 163, 1301–1305, 4602, 4740, 5361; Estr XVIII, poz. 491–492; *Nowy Korbut, Bibliografia Literatury Polskiej*, t. 5. s. 289–290; F. Świątek, *Z dziejów polskiego żywotopisarstwa świętych*, Lublin 1937 s. 119.

²⁰⁸ ARK rps Cathalogus professorum, s. 31; H. Struwe, *Historia logiki*

dzieła o. S. Kleczewskiego poświęcone są powstaniu języka i państwa polskiego. Pierwsze nosi tytuł *Sarmatia europea mox post diluvium universale inhabitata seu fragmentum tractatus de diluvio universali partes tres*, Leopoli 1769, drugie – *Lechus historiae Poloniae restituta*, Olomucii 1774. Dzieła te wykazują duże oczytanie autora, ale ze względu na jego brak krytycyzmu wobec legend o powstaniu słowian, nie przedstawiają większej wartości. *Prima elementa philosophiae rationalis et experimentalis syntheticae disposita pro usu scholasticorum regularium succincte collecta*, Leopoli 1772, jest podręcznikiem dla studentów zakonnych. Autor wyklada w nich logikę według Arystotelesa i geometrię Euklidesa, uwzględniając pewne osiągnięcia filozofii angielskiej.

Z dziedziny ascetycznej o. S. Kleczewski pozostawił prace: *Socius viatorum Deus T. O. M. per brevia colloquia ad modum meditationum itinerantibus adiunctus*, Leopoli 1755; *Institutiones Politico-religiosae*, (bmv) 1758, 2 wydanie Lwów 1759, jako podręcznik etyki i dobrych obyczajów dla młodych zakonników; *Rozmyślenia tygodniowe w codziennych rozmowach Boga z człowiekiem*, Lwów 1760; *Soliloquium octiduanum tempore annui recessus*, Poczajoviae 1771, 2 wydanie Glacii 1778. Cenny dla historii reformatów w Polsce jest *Kalendarz seraficzny zamykający w sobie żywoty wielebnych sług Boskich zakonu św. Franciszka reformatów polskich*, Lwów 1760²⁰⁹.

Na przełomie wieku XVII i XVIII obowiązki lektora teologii i prawa kanonicznego pełnił o. Chryzostom Klimecki († 16 VIII 1720), który był autorem anagramatu ku czci Najświętszej Maryi Panny *Chilias liliorum ex Mariano horto collecta*, oraz drugiej pozycji „Nowy sposób bronienia Niepokalanego poczęcia Przenajświętszej Maryi Panny”. Według opinii Kleczewskiego, pierwsza z tych pozycji miała być wydana drukiem. Natomiast obie znajdują się w rękopisie, w bibliotece prowincji franciszkanów reformatów w Krakowie²¹⁰. Zmarły 7 kwietnia 1770 r. o. Marchian Wierzbicki, lektor teologii, wydał dzieło o błędach talmudu dotyczących życia i osoby Jezusa Chrystusa pt.: *Demonstratio caecitatis, imperitiae ac impietatis judaicae*, Cracoviae 1767. O. Onufry Mystkowski wspomina także o dziełku *Concordantia Scripturae Sacrae* tegoż autora, które miało ukazać się drukiem 1765 r.²¹¹

jako teorii poznania w Polsce, Warszawa 1911 s. 207; W. Wąsik, *Historia filozofii polskiej*, t. 1, Warszawa 1958 s. 316.

²⁰⁹ Bar poz. 629, 1315, 1316, 5380, 5398; Estr XIX poz. 274–276; *Nowy Korbut*, t. 5 s. 112.

²¹⁰ S. Kleczewski, *Kalendarz seraficzny*, s. 230.

²¹¹ Bar poz 5647; O. Mystkowski, *Dalszy ciąg przydatku do kronik Braci Mniejszych św. Franciszka*, 1806 s. 95.

HENRYK BŁAŻKIEWICZ OFM

Studien in der kleinpolnischen Reformaten-Provinz (1623–1865) Zusammenfassung

Die *Fratres minores strictioris observantiae*, Reformaten genannt, sind nach Polen im Jahre 1622 gekommen. In dem darauffolgenden Jahre gründeten sie zwei Kustodien: die kleinpolnische und die großpolnische, die beide 1639 zu Provinzen geworden sind. Da den Ordensleuten das Studieren an der Universität oder einem Studium generale untersagt war, organisierten die Reformaten die Studien in ihren eigenen Ordenshäusern.

Die Organisation des Studiums, die zu lehrende Doktrin und die Lehrmethoden wurden durch die Kustodialstatuten aus den Jahren 1629 und 1638 sowie die Provinzialstatuten aus den Jahren 1643 und 1747 bestimmt. Die nach Absolvierung einer Pfarrschule aufgenommenen Kandidaten lernten während der ersten drei Jahre Latein, Rhetorik, Aszetik und Mystik gemäß der Doktrin des hl. Bonaventura. Dann studierten sie drei Jahre lang die Philosophie nach Duns Scotus, und schließlich drei – ab 1696 vier – Jahre lang die spekulative und die Moraltheologie. Die scholastische Lehrmethode umfasste Vorlesungen, Abenddiskussionen über das vorgetragene Material und sonnenbendliche Disputationen.

Vor der ersten Teilung Polens im Jahre 1772 zählte die kleinpolnische Provinz 438 Ordensmänner (darunter 78 Studenten) in 18 Klöstern. Die dogmatische Theologie wurde damals in drei, die Moraltheologie in zwei, kanonisches Recht und die freien Künste in einem und die Philosophie in vier Klöstern gelehrt. Alle Lehrer legten Prüfungen vor den Mitgliedern der Provinzverwaltung ab.

Unter den Lehrern waren bekannte Theologen und religiöse Schriftsteller, u. a. Benedykt Bułakowski (1585–1654), Franciszek Rychłowski (1611–1673), Chryzostom Dobrosielski (1605–1676), Antoni Węgrzynowicz (1657–1721), Florian Jaroszewicz (1684–1771) und Stanisław Kleczewski (1714–1776).

Übersetzt von Juliusz Zychowicz